

Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban^{*}

Olsvay Csaba

ELTE Bölcsészettudományi Kar

MTA Nyelvtudományi Intézet

olsvay@budling.nytud.hu

1. Bevezetés

Dolgozatomban a magyar nemsemleges mondatok szintaktikai szerkezetének minimalista elméletben való jellemzésével foglalkozom. Ennek során megpróbálom közelebbről megvizsgálni azt a kérdést, hogy mely formális jegy(ek) egyeztetése váltja ki azt a mozgatót, amely abban nyilvánul meg, hogy az igemódosító a semleges mondatokban megelőzi, míg a nemsemleges mondatokban követi az igét. A javasolt elemzésben az igét a nemsemleges mondatok minden típusában ugyanabba a pozícióba mozgatójuk; mindemellett a fókuszos mondatokban további jelenségek is fellépnek, amelyekről az összetett fókuszprojekció feltételezése és egyes esetekben az igét tartalmazó frázis mozgatója által adhatunk számot. Az FP projekció bevezetését tekintve Brody (1990), az FP rekurzivitását illetően É. Kiss (1998a) megállapításaira támaszkodom.

A 2.1. pontban amellet érvelek, hogy a semleges és a nemsemleges mondatok szórendi különbsége a nemsemleges mondatok esetén bekövetkező igemozgató, és nem a semleges mondatok esetén bekövetkező VM-mozgató eredményeként adódik. Ezután áttekintem azt a – később elvetett – elemzési lehetőséget, amely szerint a fókuszos mondatokban az ige az FP fejében helyezkedik el (2.2.), majd a 2.3. pontban kimutatom, hogy ez a feltételezés több tekintetben is összefügg a tagadószó (*nem*) szerkezeti pozíciójának kérdésével. A 3. pontban a nemsemleges mondatok szintaktikai és szemantikai tulajdonságai alapján arra a következtetésre jutok, hogy az ige a nemsemleges mondatokban egy arra jellemző jegyet, [NONNEUT] jegyet kap, és ezen jegy egyeztetésének igénye váltja ki az ige mozgatóját. A továbbiakban a fókuszos mondatokat vizsgálom. A 4.1. pontban megmutatom, hogy az eddigi szerkezeti elemzések nem adnak kielégítő megoldást a többszörös fókuszot tartalmazó mondatok szórendjével, valamint a koordináció, ill. ellipszis bizonyos jelenségeivel kapcsolatban. A 4.2.1. pontban először megállapítom, hogy a [NONNEUT] jegy egyeztetése egy külön projekcióban, az NNP-ben történik, majd a fókuszos mondatok szintaktikai specialitásainak szerkezeti magyarázatára térek rá. Javaslatom szerint a fókusz-projekciót két frázisra célszerű bontanunk: FP-ben a fókuszált DP, PRED_{FP}-ben pedig az igét tartalmazó frázis (azaz az NNP) foglal helyet, amely itt lesz generálva vagy mozgató

---

^{*} Az előadás, ill. a dolgozat megszületésében sokan nyújtottak segítséget észrevételeikkel, javaslataikkal, a nyelvi adatok megítélésében való közreműködésükkel. Ezúton szeretném kifejezni hálás köszönetemet mindannyiuknak, elsősorban tanárainknak: É. Kiss Katalinnak és Bródy Mihálynak, valamint Surányi Balázsnak, Szendrői Krisztnának, Csirmaz Anikónak és Bartos Hubának.

által kerül ide. A kapott eredmények több szempontból párhuzamba állíthatók Kayne (1998) angol nyelvre adott elemzésével, ennek kapcsán olyan elméleti kérdések is fölvetődnek, amelyek megoldásához további kutatásokra lesz szükség. Ezek után arról esik szó, hogy a dolgozatban kifejtett elképzelés hogyan alkalmazható a tagadó mondatok (4.2.2.), ill. az operátorhatókörök (4.2.3.) területén. Végül a dolgozat lényegesebb megállapításait az 5. pontban foglalom össze.

2.1. V-mozgatás vagy VM-mozgatás?

A magyar nyelv jól ismert jellegzetessége, hogy az ige és az igemódosító szórendje alapján a mondatok két nagy csoportra oszthatók: az egyik csoportot azok a mondatok alkotják, amelyekben az igemódosító közvetlenül megelőzi az igét (VM–V szórend, pl. (1a)), ezeket a továbbiakban ‘semleges’ mondatoknak fogom nevezni; a másik csoportba pedig azok a mondatok tartoznak, amelyekben az ige az igemódosító előtt áll¹ (V–VM szórend, pl. (1b) – fókuszos mondat²), ezekre a ‘nemsemleges’ mondat megjelölést használom. (A semleges és a nemsemleges mondatok típusait a 3. pontban tárgyalom részletesen; nemsemleges mondatként a dolgozatban elsősorban fókuszos, ill. tagadó mondatok fordulnak elő.)

- (1) a. *Péter elolvasta / *olvasta el a könyvet.*
 b. *PÉTER olvasta el / *elolvasta a könyvet.*

Először is, nézzük meg, hogy az ige és a VM egymáshoz viszonyított kétféle szórendi helyzete közül melyik állítható elő a másiktól kiindulva a megfelelő elem mozgatásával. A korábbi elemzések között mindkét lehetőségre találunk példát. Brody (1990, 1995) és É. Kiss (1998a) a nemsemleges mondatokban feltételez mozgatást, eszerint ez esetben az ige mozog, amely ezáltal a semleges mondatban betöltött helyénél magasabbra kerül. Ettől eltérően É. Kiss (1992), Szabolcsi-Koopman (1998) és Dalmi (1998) elképzelésének a közös kiindulópontja az, hogy a semleges mondatokban történik mozgatás, tehát a VM mozog, míg az ige pozíciója a semleges és a nemsemleges mondatokban megegyezik.³ Az alábbiakban áttekintünk néhány olyan szempontot, amely mellett szól, hogy az első elemzési irányt fogadjuk el, ami az igenek a nemsemleges mondatokban való mozgatásán alapul (megjegyezve, hogy a

¹ Mindez ilyesformán az időjeles mondatokra teljesül, az infinitívuszi mondatokkal kapcsolatban l. a (2) példamondatot, valamint a 2.2. pontot.

² A dolgozatban a nagybetűs írásmód a fókuszált kifejezések jelölésére szolgál, olyan esetben, amelyben az egyértelműség megkívánja (állító mondatban igemódosító jelenléte esetén a preverbális fókuszkiefejezés, valamint az inherens fókuszkiefejezések általában nem nagybetűvel szerepelnek).

³ Az É. Kiss (1992) által bevezetett mondat szerkezet FP projekciót még nem tartalmazott, a fókusz [Spec, VP]-ben, az igemódosító semleges mondatbeli pozíciójában helyezkedett el. Szabolcsi-Koopman (1998) feltételezi, hogy a semleges mondatokban – és csak azokban – jelen van a NEUTP projekció, és ennek specifikáló pozíciója lesz a VM-mozgatás célpontja. Dalmi (1998) elemzése szerint a semleges mondatokban fonológiai okból következik be a VM inkorporációja.

kétféle megközelítés összevetése minden bizonnyal további kérdések mérlegelését is szükségessé teszi).⁴

A neutrálistól eltérő szórend általában véve az igével hozható kapcsolatba, magyarázatként a VM mozgatása esetlegesnek tűnik. Az igemozgatást támasztja alá az a tény, hogy számos nyelvben a nemsemleges mondatok egyes típusaiban (pl. a kérdő mondatokban) az ige más szórendi helyet foglal el, miközben ezen nyelvek egy részében (pl. a franciában) nem is léteznek igemódosítók. Másfelől, az ige morfológiailag képes magán hordozni olyan tulajdonságokat, amelyek a mondat egészére vonatkoznak (pl. időjelek, módjelek, modalitást kifejező toldalékok), ami arra enged következtetni, hogy az ige olyan formális jegyeket is kaphat, amelyek morfológiailag nem realizálódnak, és a mondat további tulajdonságaira utalnak (pl. fókuszjegy, tagadó jegy). Figyelembe véve a minimalista elméletnek azt az alapfeltételezését, amely szerint a mozgatások kiváltó oka a formális jegyek egyeztetésének igénye (Chomsky 1995), mindez azt jelenti, hogy az ige szerkezeti pozíciója a nemsemleges és a semleges mondatokban különbözhet egymástól, ami bizonyos esetekben a felszíni szórendben is megnyilvánulhat.

Az előbbieken a magyar semleges és nemsemleges mondatok szórendi leírása az időjeles mondatokra vonatkozott. Az infinitívuszi mondatok ezektől abban különböznek, hogy a nemsemleges mondatok esetén mindkét lehetséges szórend grammatikus:

- (2) a. *Jobb lenne JÁNOST hívni meg.*
b. *Jobb lenne JÁNOST meghívni.*

Ha az ige mozgatását feltételezzük, Brody (1995) alapján egyszerű és természetes lehetőség nyílik arra, hogy az elemzést az infinitívusz esetére is kiterjesszük (l. a 2.2. pontot); a másik megoldást választva magyarázatra szorulna az, hogy a VM mozgatása hogyan és miért függ az ige finitségétől.

Az ígét semleges mondatokban nemcsak a VM, hanem az adverbium is megelőzi (3a). A nemsemleges mondatokban viszont az adverbium is követi az ígét (3b), amiből az látható, hogy az ige ez esetben felmozog; egyébként azt várnánk, hogy az ígét mind a fókusz, mind az adverbium megelőzi, tehát – ezek egymáshoz viszonyított hierarchiájától függően – vagy a (3c), vagy a (3d) lenne helyes.⁵

⁴ Szabolcsi–Koopman (1998) érve azoknak a mondatoknak a szórendjén alapul, amelyek több segédigét tartalmaznak. Eszerint a VM pozíciója a semleges és a nemsemleges mondatokban különbözik egymástól: a VM csak a semleges mondatban mozog föl a főmondatba (i a), mint-hogy nemsemleges mondatként (i c), nem pedig (i b) a helyes szórend.

- (i) a. *El fogok akarni menni.*
b. **ÉN / Nem fogok el akarni menni.*
c. *ÉN / Nem fogok akarni elmenni.*

Olsvay (1999)-ben azt próbálom megmutatni, hogy egyrészt, ebből a gondolatmenetből a fenti állítás a főigékre nem következik; másrészt pedig, a segédigék esetében mindez speciális okból kifolyólag áll elő: É. Kiss (1999) alapján a VM mozgatását az időjeles segédigét tartalmazó semleges mondatokban a fonológiai könnyűség-megszorítás idézi elő. Ezt azonban nemsemleges mondatokban az ígét megelőző hangsúlyos elem (a fókusz, ill. a tagadószó) jelenléte elégíti ki, a VM mozgatására ez esetben tehát nincs szükség.

⁵ A (3d), ill. a (4d) mondat közönséges intonációval, a (3b), ill. a (4b) mondatoknak megfelelő alapjelentésben agrammatikus. Ha az adverbium kontrasztív topikpozíciót foglal el, a (3d), (4d) elfogadható lesz, de ennek most a mi szempontunkból nincs jelentősége.

- (3) a. *János jól olvas.*
 b. *Csak János olvas jól.*
 c. **Csak János jól olvas.*
 d. **Jól csak János olvas.*

Amennyiben az ige mellett igemódosító is áll, az ige hasonlóan viselkedik; a VM és az adverbium egymáshoz viszonyított szórendjének kérdésére a 4.1. pontban visszatérünk.

- (4) a. *András gyorsan elindult.*
 b. *Csak András indult el gyorsan.*
 c. **Csak András gyorsan indult el / elindult.*
 d. **Gyorsan csak András indult el.*

Végül, a többszörös fókuszú tartalmazó mondatok szórendje is az igemozgatásra épülő felfogást támasztja alá. Ha a fókuszos mondatokban az ige nem mozogná, hanem a semleges mondatbeli pozícióját foglalná el, két fókuszált kifejezés jelenléte esetén az ige az alsó fókusz után következne (5b); ezzel szemben a grammatikus mondat az, amelyikben az igét a felső fókusz előzi meg közvetlenül (5a).⁶ (É. Kiss (1998a) elemzését átvéve azt feltételezem, hogy az FP rekurzív, és a posztverbális fókuszok is FP-ben helyezkednek el, ahová nyílt mozgatóval kerülnek. Minderről bővebben l. a 4.1. pontot.)

- (5) a. *Ki evett csak egy narancsot?*
 b. **Ki csak egy narancsot evett?*

2.2. Hova mozog az ige? – a legegyszerűbb elképzelés

Az előző pontban arra jutottunk, hogy a nemsemleges mondatok szórendje az ige mozgatása által jön létre. A most következőkben azt a kérdést kezdjük el vizsgálni, hogy a nemsemleges mondatok különböző típusaiban az ige milyen szerkezeti pozícióba mozog. Elsőként az egyszeres fókuszú tartalmazó mondatok legkézenfekvőbb adódó elemzését ismertetjük, amit – figyelembe véve a későbbiek során tárgyalt különféle jelenségeket és problémákat – nem fogunk fenntartani.

Az ige mozgatása mellett szóló szempontok egy része olyan nyelvi tényeken alapul, amelyekből az alábbi empirikus általánosítás fogalmazható meg: a magyar mondat lineáris szórendjében a fókusz és az ige közvetlenül szomszédosak egymással. Az eddigiekben is már láttunk, és később is fogunk látni példákat arra, hogy ez olyan

⁶ Az (5a) alatti szósor nemcsak posztverbális *csak*-os fókuszú mondatként (ii a), hanem – megfelelő hangsúlyozás esetén – egyszeres fókuszú mondatként is értelmezhető (ii b); mivel a magyarban a kizárást kifejező *csak* elem nem kötelezően áll a hozzá tartozó fókuszú DP-t közvetlenül megelőző helyen, hanem az ige mögé is kerülhet (kérdőszó esetén csak az utóbbi lehetséges (ii b–c)).

- (ii) a. *Ki evett [csak egy narancsot] ?*
       hatók: ki > csak (egy narancsot)
 b. *Ki evett csak [egy narancsot] ?*
       hatók: csak > ki
 c. **Csak ki evett egy narancsot?*

Mindez hasonlóképpen elmondható a (31) mondat esetében is.

esetekben is teljesül, amikor egyes elemzések azt jósolnák, hogy egy bizonyos össze-tevő valamilyen oknál fogva a fókusz és az ige között helyezkedik el. Csak két olyan nyelvi elem létezik, amely a fókusz és az ige közé ékelődhet: a tagadószó, amelyről a következő pontban lesz szó, ill. az emfatikus *is*, amely klitikumtulajdonságokat mutat. A fókusz és az ige szomszédosságát a legegyszerűbb arra visszavezetni, hogy az ige a fókuszált DP-t tartalmazó FP projekció fejébe, F^0 -ba mozog. Ezt a feltételezést építi Brody (1990) az FP bevezetésének alapgondolatába, és ezt az elemzést követi Brody (1995), ill. É. Kiss (1998a). Ennek alapján az (1b) mondat idevágó részének a (6) alatti szerkezete lesz:⁷

- (6) $[_{FP} Péter [_F olvasta_i [_{TP} el [_T t_i [\dots [_{X'} t_i [\dots$

A fókusz és az ige szomszédossága természetesen nem kizárólag olyan szerkezetben állítható elő, amelyben az ige F^0 -ban helyezkedik el, de mivel ez a legegyszerűbb lehetőség, egészen addig ehhez tarthatjuk magunkat, amíg elegendőnek bizonyul, tehát amíg nem találkozunk olyan jelenségekkel, amelyek mindenképpen bonyolultabb elemzést igényelnek. Minimalista megközelítésben az ige mozgatasának hátterében az áll, hogy a fókuszos mondatokban az ige $[+F]$ jegyet kap, és ennek egyeztetése végett mozog F^0 -ba. Mivelhogy ez a mozgatas kötelezően a nyílt szintaxisban játszódik le, fel kell tennünk, hogy az F funkcionális fej igei jegye erős. Megjegyezzük, hogy az ige $[+F]$ jegye sem szemantikailag, sem morfológiaileg nem jelenik meg; az a feltevés, hogy az ige kaphat $[+F]$ jegyet, az előbbi pontban elmondottak értelmében motiválható, de kényszerítő okunk nincs ennek elfogadására.

Az időjeles, ill. az infinitívuszi nemsemleges mondatok közötti különbség (1), (2) Brody (1995) alapján oly módon ragadható meg, hogy az ige mozgatas az időjeles mondatokban kötelezően a nyílt szintaxisban megy végbe, az infinitívuszi mondatok esetén azonban mindez opcionális. Ez azt jelenti, hogy a finit T fej erős, az infinitívuszi T fej pedig opcionálisan erős/gyenge igei jeggyel rendelkezik, míg az F fej erős jegye minden esetben a T fej nyílt felmozgását kívánja meg. Ez az elemzés a nemsemleges mondatok többi típusára is alkalmazható, a (2a) és (2b) mondatok szerkezetére (7a) és (7b) adódik.

- (7) a. $\dots [_{FP} Jánost [_F hívni_i [_{TP} meg [_T t_i [\dots [_{X'} t_i [\dots$
 b. $\dots [_{FP} Jánost [_F T_k [_{TP} meg [_T t_k [\dots [_{X'} hívni [\dots$

A dolgozat további részében figyelmünk az időjeles mondatok esetére fog irányulni, a javasolt elemzés a most látott gondolatmenetnek megfelelően az infinitívusz esetére is kiterjeszthető lesz (vö. 4.2.1.).

⁷ Az igemódosító pozíciójának kérdését itt most nem vizsgálom, a dolgozat folyamán felteszem, hogy az igemódosító [Spec, TP]-ben tartózkodik. Állításaim fenntarthatók a TP feletti ASPP projekció bevezetése esetén is; ugyanakkor az elemzés bonyolultabbá válna, ha azt feltételeznénk, hogy az igemódosító fejpozícióban is állhat. Dolgozatomban azzal a kérdéssel sem foglalkozom, hogy az ige nek milyen T^0 alatti pozíciói lehetnek.

2.3. A tagadósó pozíciója

A fókuszos mondatok első megközelítéséhez kapcsolódva ebben a pontban a tagadó mondatokat fogjuk tanulmányozni; az itt kapott eredmények – az előzőekhez hasonlóan – nem véglegesek.

Induljunk ki abból a széles körben elfogadott feltételezésből, amely szerint a magyarban a mondattagadás szerkezeti elemzése a NEGP projekció felvétele által oldható meg. Fölvetődik a kérdés, hogy az ígét közvetlenül megelőző *nem* tagadósó a NEGP-n belül a fej vagy pedig a specifikáló pozíciójában helyezkedik el. Mindez, mint látni fogjuk, szoros összefüggésben van az ige fókuszos mondatokban betöltött szerkezeti helyével. Az elemzések többsége (Puskas 1994, 1996; Tóth 1995; Olsvay 1996, 1998, 2000; Szendrői 1998) a tagadósót a NEG⁰ pozícióban generálja. Nézzük meg, hogy ez esetben a tagadó mondatokban milyen pozíciót foglalhat el az ige. A 2.1. pontban amellet hoztunk föl érveket, hogy a nemsemleges mondatokban az ígét az eredeti helyéről felmozgatjuk. A fókuszos mondatokhoz hasonlóan a legegyszerűbb lehetőség – amint a tagadásról szóló korábbi elemzésemben feltételezem (Olsvay 1996, 1998, 2000) – az, hogy a tagadó mondatokban az ige [+NEG] jegyet kap, amelynek egyeztetése végett NEG⁰-ba mozog, és ez a mozgatás kötelezően nyílt. Ezzel kapcsolatban azonban két probléma is fölmerül. Egyrészt, ez esetben a tagadó elemhez az ígét jobb oldalról kellene adjungálni, ám ennek lehetőségét a grammatikából szeretnénk kizárni; illetve, ha itt mégis megengednénk, akkor magyarázatot kellene találnunk arra, hogy ez miért pont ebben az esetben lehetséges. Másrészt, ha a tagadósó az igével együtt komplex fejet alkotna, akkor a tagadósó melletti ige törlése nem mehetne végbe, ellenben (8) helyes mondat.

(8) *János alszik, Péter viszont nem [ ].*

Szendrői (1998) az említett okok miatt javasolja, hogy nem kellene fenntartani azt az elképzelést, hogy az ige a NEGP fejébe mozog; az a kérdés azonban továbbra is fennáll, hogy hol van az ige helye a tagadó mondatok szerkezetében, azaz – a 2.1. pontban elmondottak alapján – hová mozog az ige. Ha a tagadósót fejpozícióban generáljuk, akkor ez a tagadás mindkét típusának tekintetbe vételével újabb hátrányt jelent. Ebben az esetben ugyanis az, hogy a mondattagadás, ill. az összetevőtagadás esetét két különböző negatív frázis bevezetése által elemezzük (Olsvay 1996, 2000), azt vonja maga után, hogy a mondattagadásnál és az összetevőtagadásnál két különböző *nem* lexikai elem fordul elő, amelyek ugyanakkor fonológiai, ill. szemantikailag nem különböznek. Intuíciónk szerint egy lexikai elemről van szó, amely kétféle mondat szerkezeti helyen is megjelenhet. (A tagadás két típusáról a 4.2.2. pontban lesz szó részletesebben.) Mindezeket figyelembe véve, egy olyan elemzést áll szándékomban kidolgozni, amelyben – ebből a szempontból Surányi (1999) elképzelésével megegyezően – a tagadó kifejezést Spec pozícióban generáljuk. Ennek a pontnak a hátralévő részében olyan problémákkal foglalkozom, amelyek ebből a feltételezésből és ennek következményeiből adódnak.

Ha elfogadjuk az előzőekben tárgyalt elemzést, amely szerint az ige F⁰-ba való nyílt mozgatása kötelező, ebből a fókuszos mondattagadás ismeretében (9) az fog következni, hogy a tagadósó a NEGP fejében foglal helyet. Ha ugyanis feltesszük, hogy a tagadósó [Spec, NEGP]-ben található, az a (10b) alatti szerkezetet állítaná elő, ami azt

a helytelen predikciót adná, hogy az ige megelőzi a tagadószt (9b);⁸ holott valójában a tagadószt a fókusz és az ige között áll (9a), amit azáltal kaphatunk meg, hogy a tagadott ige komplex fejként mozog az F⁰ pozícióba (10a).

- (9) a. *Csak Gábor nem focizik.*
b. **Csak Gábor focizik nem.*

- (10) a. [_{FP} *Csak Gábor* [_F [*nem focizik*]_i] [_{NEGP} [_{NEG'} *t_i*] [_{...}]
b. **[_{FP} *Csak Gábor* [_F [*focizik*]_i] [_{NEGP} *nem* [_{NEG'} *t_i*] [_{...}]*

Fölmerülhet egy olyan megoldás, hogy megpróbáljuk úgy módosítani a nyílt és nem nyílt mozgások elméletét, hogy erre a jelenségre alkalmazva azt eredményezze, hogy mondattagadás esetén az ige nem mozog nyíltan F⁰-ba, ami a tagadószt pozíciójára nézve mind a két lehetőséget megengedné. Ezzel kapcsolatban a probléma az, hogy empirikus úton is alátámasztható, hogy a tagadott ige nyíltan felmozog az FP fejébe, ez tehát nemcsak abból az elméleti megfontolásból következik, amely az F fej erős igei jegyéből indul ki. A (legfelső) fókusz és a tagadott ige közvetlen szomszédsága ugyanis azokban az esetekben is fennáll, amikor a szerkezetben a (legfelső) FP és a NEGP között további, fonológiaiilag kiejtett elemet tartalmazó frázis is található. Erre abból következtethetünk, hogy ezekben a mondatokban egy olyan posztverbális operátorkifejezés van jelen, amely a (felső) fókuszoperátor és a tagadó operátor között veszi föl a hatókörét, és kimutatható róla, hogy a hatóköri pozíciójába nyílt mozgással jutott (11b), (12b). Amennyiben a fókuszt és a tagadott igt kvantorkifejezés követi (11), ehhez a felszíni szórendhez nemcsak az előbbi jelentés, ill. szerkezet tartozik: ekkor a kvantor hatóköre a tagadásnál kisebb (11a), ill. nagyobb is lehet (11b).

- (11) *Ki nem tudott több, mint két kérdést?*
hatók.: a. *ki > nem > több, mint két k.*
b. *ki > több, mint két k. > nem*

Ha a szóban forgó operátor posztverbális fókusz (12), akkor ez a tagadásnál nagyobb hatókört fog kapni (12b), a mondat tehát az előbbivel ellentétben nem kétértelmű.

- (12) *Ki nem tudta AZ UTOLSÓ KÉRDÉST?*
hatók.: a. **ki > nem > fókusz op.*
b. *ki > fókusz op. > nem*

É. Kiss (1992, 1998a, 1998b) megállapításait figyelembe véve arra az eredményre jutunk, hogy a (11b), (12b) példákban szereplő posztverbális operátorok valóban nyíltan mozognak a NEGP fölé, egyúttal a kvantor, ill. a fókusz esete között megmutatkozó kontraszt is megmagyarázható. A kvantorkifejezések az LF-szerkezetben a VP-n belül is tartózkodhatnak (11a); a QP-be történő opcionális mozgás viszont csak a nyílt szintaxisban mehet végbe, amint azt a magyarban a szórend és a hatókör összefüggései mutatják (É. Kiss 1992, 1998b). Az, hogy (11b)-ben a kvantor a hatókörének megfelelő, azaz a tagadásnál magasabb pozícióját nem LF-mozgatással foglalja el, közvetlenül

⁸ Surányi (1999) a (9a,b) szórendek grammatikalitását abból kiindulva vezeti le, hogy a *nem* tagadószt klitikumnak feltételezi, amely frázisként mozog, de fonológiaiilag egy fejen lesz kiejtve.

is látható abból, hogy a fókuszatlan tagadó mondatokban a posztverbális kvantor hatóköre a tagadásnál nem lehet nagyobb:⁹

- (13) *János nem tudott több, mint két kérdést.*

hatók.: a. *nem > több, mint két k.*
b. * *több, mint két k. > nem*

Ami a fókusz esetét illeti, É. Kiss (1998a) amellett érvel, hogy a posztverbális fókusz-kifejezéseknek kötelező nyíltan FP-be mozogniuk (vö. 4.1.). Ezenfelül, a szerkezeti hierarchiában az FP magasabban van, mint a mondattagadásnál fellépő NEGP (Olsvay 1996, 2000), tekintve, hogy (14) nem grammatikus mondat. Mindebből az következik, hogy többszörös fókusz esetén a tagadás a legelső fókuszoperátornál kisebb hatókört vesz föl (12a,b).

- (14) **János nem tudta AZ UTOLSÓ KÉRDÉST.*

Miután a (11b), (12b) mondatokban a vizsgált posztverbális operátorok a (főlső) FP és a NEGP közötti helyükre nyíltan mozognak, az É. Kiss (1998a) szerinti szerkezetben ez úgy lehetséges, ha a tagadott ige nyíltan az F⁰ pozícióba mozog. Ha ez nem következne be, a (11b), ill. (12b) jelentésének a (15), ill. (16) szórend felelne meg, amelyek azonban nem grammatikus mondatok.¹⁰

⁹ É. Kiss (1992, 1998b) megállapítja, hogy a magyarban az erős hangsúlyt viselő posztverbális operátorok hatóköre a VP-nél nagyobb is lehet. Ennek alapján a (13), ill. a (11) példamondatokat kiegészíthetjük a szórendileg velük megegyező, de a hangsúlyozás, valamint a lehetséges hatóköri viszonyok tekintetében tőlük különböző (iv), ill. (vi) mondatokkal.

(' , ill. " rendre a hangsúlyt, ill. az erős hangsúlyt, a zárójel pedig az opcionálisat jelöli.)

- (iii) *János 'nem tudott ⁽ⁱ⁾ több, mint két kérdést. (= (13))*

hatók.: a. *nem > több, mint két k.*
b. * *több, mint két k. > nem*

- (iv) *János 'nem tudott "több, mint két kérdést.*

hatók.: a. * *nem > több, mint két k.*
b. *több, mint két k. > nem*

Lényeges, hogy a fókuszos mondatnál a fordított hatókör nemcsak a kvantor erős hangsúlya esetén kapható meg, azaz a (iii b) és az (v b) közötti kontrasztra szeretnénk újból felhívni a figyelmet. Elképzelhető, hogy egyes informánsok az (v a) és (v b) jelentések között is éreznek különbséget a hangsúlyfokozat szempontjából, de mi most csak az (v) és (vi) esetét kívántuk szembeállítani egymással. (Az erősen hangsúlyos posztverbális kvantor hatóköre a preverbális fókuszt is magában foglalhatja, amennyiben az nem kérdőszó.)

- (v) *"Ki nem tudott ⁽ⁱ⁾ több, mint két kérdést? (= (11))*

hatók.: a. *ki > nem > több, mint két k.*
b. *ki > több, mint két k. > nem*

- (vi) *"Ki nem tudott " több, mint két kérdést?*

hatók.: a. * *ki > nem > több, mint két k.*
b. *ki > több, mint két k. > nem*

¹⁰ A hangsúlyozást figyelmen kívül hagyva is látható, hogy a fordított hatókörű olvasat nemcsak a (iv b)-vel párhuzamban álló szerkezet révén valósulhat meg, azaz a (11b) esete különbözik a (vi b) esetétől. Ez független attól, hogy a nagy hatókörű posztverbális operátorok jelenségét hogyan elemezzük; azt használjuk ki csupán, hogy a jelenség opcionális, vagyis az annak megfelelő szerkezet mellett mindig lehetséges az a szerkezet is, amelyben az operátorkifejezés a

(15) **Ki több, mint két kérdést nem tudott?*

(16) **Ki AZ UTOLSÓ KÉRDÉST nem tudta?*

A (11b), (12b) mondatok szerkezetét tehát rendre (17a), (17b) ábrázolja:

- (17) a. $[_{FP} Ki [_F [nem tudott]_i] [_{QP} több, mint két kérdést [_Q t_i [_{NEGP} OP [_{NEG'} t_i] [\dots$
 b. $[_{FP} Ki [_F [nem tudta]_i] [_{FP} az utolsó kérdést [_F t_i [_{NEGP} OP [_{NEG'} t_i] [\dots$

E pillanatban úgy tűnik, hogy nem kerülhető el az, hogy az általunk most vizsgált két szerkezeti alapfeltevést elfogadjuk: egyfelől azt, hogy az ígének minden esetben nyíltan F⁰-ba kell mozognia, másfelől azt, hogy a tagadószó a NEGP-n belül a fej pozíciójában generáljuk. Mindezek ellenére – mint jeleztem – ebben az elemzésben elvetem az utóbbi feltételezést, ami az elmondottak értelmében az első feladását is magával vonja. A fölmerülő problémák megoldásával részben a 3., részben a 4.2. pontban fogok foglalkozni.

3. Nemsemleges mondatok: hova mozog az ige?

Ebben a pontban az előbbieken kifejtett feltevéseinknek megfelelően és a nyelvi adatok bővebb körének felhasználásával újból megvizsgáljuk azt a kérdést, hogy milyen formális jegyeket kaphat, ennél fogva milyen szerkezeti pozíciókba mozoghat az ige a nemsemleges mondatokban. Legelőször is, nézzük végig, hogy a különböző mondattípusok hová sorolhatók az ige és a VM szórendi viszonyára nézve.¹¹

A semleges mondatok alapesetére az jellemző, hogy a VM az ígét közvetlenül megelőzi:

(18) *János hazament.*

A fókuszos mondatokban az ige a VM előtt helyezkedik el:

(19) *JÁNOS / Csak János ment haza.*

Eldöntendő kérdésben a VM megelőzi (20a), kiegészítendő kérdésben pedig követi az ígét (20b):

- (20) a. *Hazament(-e) János?*
 b. *Ki ment haza?*

A nyomatékosító (igefókuszos) mondatok szórendje semleges:

(21) *János HAZAMENT.*

---

felszíni szórendben is a hatóköri pozícióját foglalja el (ez található (vii) alatt, ami a (iv) mondatdal tartozik össze).

(vii) *János több, mint két kérdést nem tudott.*

(viii) **Ki több, mint két kérdést nem tudott?* (= (15))

A fókuszos esetben is léteznie kell tehát a QP-be való nyílt mozgatóst tartalmazó szerkezetnek, de – mivel (15) rossz mondat –, a kvantor szórendileg ekkor is az ige után fog állni (11b).

¹¹ Az egyszerűség kedvéért a (18) és (24) közötti mondatoknak csak a grammatikus alakját tüntettük föl, a hiányzó szórendi lehetőség minden esetben helytelen

Mondattagadás (22a), ill. összetevőtagadás (22b) esetén az ige a VM előtt áll, míg az igetagadásnál (22c)¹² a VM előzi meg az igét:

- (22) a. *János nem ment haza.*
 b. *Nem János ment haza.*
 c. *János nem hazament (, hanem elbújt).*

A felszólító mondatokban nemsemleges szórend figyelhető meg:

- (23) *Menj haza!*

A kvantort tartalmazó mondatok két csoportra oszthatók: monoton növekvő kvantor esetén a VM (24a), monoton csökkenő kvantor esetén pedig az ige áll elől (24b).

- (24) a. *Legalább három fiú hazament.*
 b. *Legfeljebb két fiú ment haza.*

Összefoglalva, a magyar mondatok szóban forgó két nagy csoportja az alábbi mondat-típusokat foglalja magában:^{13,14}

VM–V szórend („semleges” mondatok)

teljesen semleges	(18)
nyomatékosító mondat (igefókusz)	(21)
eldöntendő kérdés	(20a)
igetagadás	(22c)
mon. növekvő kvantort tart. mondat	(24a)

V–VM szórend („nemsemleges” mondatok)

fókuszos mondat	(19)
mondattagadás	(22a)
összetevőtagadás	(22b)
kiegészítendő kérdés	(20b)
felszólítás	(23)
mon. csökkenő kvantort tart. mondat	(24b)

Azonnal látható, hogy a „semleges”, ill. „nemsemleges” kifejezést itt nem a megszokott értelemben használjuk. Nagyon röviden hasznos lesz érintenünk azt a kérdést, hogy meg tudjuk-e mondani, hogy a fenti két csoport tagjait milyen értelemben lehet „semleges”, ill. „nemsemleges” mondatoknak nevezni, van-e valamilyen közös tulajdonsága a VM–V szórendű, ill. a V–VM szórendű mondatoknak. Az első pillanatban ez nem nyilvánvaló, néhány jelenség megmagyarázhatósága bizonytalanak tűnik. Értelmezőbbnek találunk, ha a nyomatékosító mondatok, az eldöntendő kérdések, valamint az igetagadás a nemsemleges mondatok közé tartoznának; nem világos az sem, hogy a

¹² A dolgozatban adott elemzésünk az igefókusz (nyomatékosítás), ill. az igetagadás esetére nem terjed ki (vö. 33. lábjegyzet). Kenesei (1998) kimutatja, hogy valójában nem az ige, hanem az igei frázis (a VP vagy a TP) van érintve mindkét esetben; az „igefókusz”, ill. „igetagadás” kifejezéseket ennek megfelelően a jelenséget csupán leíró, szokásos elnevezésként használom.

¹³ A negatív kvantort tartalmazó mondatokat azért nem szerepeltettük külön típusként a V–VM szórendű mondatok csoportjában, mert ezek – elemzéstől függően – vagy a mondattagadás és az összetevőtagadás, vagy a monoton csökkenő kvantoros mondatok esete alá vehetők.

¹⁴ A semleges és nemsemleges mondatok megkülönböztetése valójában nem a szórenden, hanem az ige szerkezeti helyén alapul: a nemsemleges mondatok csoportjába azok a mondatok tartoznak, amelyekben az ige a semleges pozíciónál magasabban helyezkedik el. Habár a progresszív aspektust tartalmazó mondatokban az ige megelőzi az igemódosítót, ezeket mégsem soroljuk a nemsemleges mondatokhoz, itt ugyanis – Alberti (1999) értelmében – a V–VM szórend nem abból adódik, hogy az ige a neutrális pozíciójánál följebb mozog, hanem abból, hogy a VM nem mozog fel abba a pozícióba, amelyet minden más esetben elfoglal (vö. 5. lábjegyzet).

kérdő mondatokat, ill. a kvantoros mondatokat miért kell – és miért éppen ilyen módon kell – egy semleges és egy nemsemleges altípusba sorolni. Nagyobb körültekintéssel nézve azonban kiderül, hogy a szórendi osztályozás háttérében szemantikai tényezők húzódnak meg. Ezt most nagy vonalakban, a részletproblémák elhagyásával, messze-menően az intuíció szintjén próbáljuk vázolni (amennyiben az alapgondolat fenn tartható, annak elméleti igényű kidolgozása a jövő kutatásainak egyik feladata lehet). Eseményszemantikai megközelítésben az állító és a tagadó mondat jelentésszerkezete úgy különböztethető meg, hogy az állító mondat egy esemény létezését kifejező formulával írható le, míg a tagadó mondat ennek az egész formulának – nem csupán a benne szereplő predikátumnak – lesz a tagadása, azaz az egzisztenciális kvantor a tagadó operátor hatókörébe kerül. A fókuszos mondatok jelentése a kizárásos azonosításból adódóan egy állító mondat(ok) jelentése mellett (a fókuszált elem(ek)re) tagadó mondatok jelentését foglalja magában (a tárgyalási univerzum többi elemére). A kvantoros példamondatok (24) jelentése egy olyan három fiúból álló halmazt vezet be, amelynek elemeire az teljesül, hogy hazamentek. Ezen halmaz létezését állítja a (24a), és ennek tagadása a (24b) mondat.¹⁵ Megállapíthatjuk tehát, hogy a nemsemleges mondatok tágabb értelemben vett tagadó mondatoknak tekinthetők: a semleges mondatok csak olyan információt nyújtanak, amelyek valaminek (eseménynek, halmaznak, individuumnak) a létezését állítják, a nemsemleges mondatok viszont olyan információt is adnak, amely valaminek a létezését tagadja. Az elképzelést valószínűleg egy olyan dinamikus szemantikai modellben lenne célszerű kidolgozni, amely az eseményszemantika fogalmi apparátusát is használni képes. Mindezek alapján érthetővé válik, hogy a nyomatékosítás miért a semleges mondatokhoz tartozik, a kérdő mondatok besorolását pedig a hozzájuk tartozó válaszmondatok szabják meg.¹⁶

Ezek után térjünk rá az ige nemsemleges mondatokban elfoglalt szerkezeti helyének kérdésére. A 2.2. és 2.3. pontban tárgyalt első megközelítés szerint az ige fókuszos mondatokban [+F], tagadó mondatokban pedig [+NEG] jegyet kap, és ennek megfelelően fókusz esetén az FP, míg tagadás esetén a NEGP fejébe mozog. Ez a feltételezés úgy általánosítható, hogy az ige a nemsemleges mondatok minden típusában megkapja az arra jellemző jegye(ke)t,¹⁷ ezek egyeztetése céljából keresztülmozog az összes nemsemleges frázison, így tehát az ige a legfőbb megfelelő pozícióban lesz

¹⁵ Szabolcsi (1995) a különböző típusú kvantorkifejezések szintaktikai és szemantikai tulajdonságainak kapcsolatát vizsgálva megállapítja, hogy a kvantoros mondat jelentése csak a monoton növekvő kvantorok esetén felel meg egy olyan formulának, amely egy bizonyos halmaz létezését állítja, és ezzel hozható összefüggésbe az, hogy csak a monoton növekvő kvantorok kerülhetnek kvantor-, ill. topikpozícióba. A monoton csökkenő kvantorokra vonatkozóan amellet érvel, hogy nem FP-ben, hanem az attól különböző PREDOP pozícióban találhatók. A most elmondottak értelmében szemantikára alapuló következtetés útján nemcsak azt tudjuk megkapni, hogy a monoton növekvő és monoton csökkenő kvantorkifejezések más pozícióban vannak, hanem azt is, hogy az őket tartalmazó mondatokban milyen helyet foglal el az ige.

¹⁶ A felszólítás esete annyiban speciális, hogy itt az ige jegye morfológiailag is megvalósul, a leírt értelemben tekintett nemsemlegesség kérdése pedig föl sem vethető.

¹⁷ Ez tehát azt jelenti, hogy minden olyan esetben, amelyben indokolt egy-egy újabb, nemsemleges mondatban fellépő projekció bevezetése (vö. 18. lábjegyzet), ezzel együtt az ige egy-egy újabb lehetséges jegyének a felvételével is számolnunk kell. Ez a feltételezés azonban nem szükségszerű, és azt szeretnénk megmutatni, hogy nem is helyes.

kiejtve. Ez azonban már a fókusz és tagadás együttes jelenléte esetén sem teljesül, sőt, az alábbiakból ennek éppen az ellenkezője figyelhető meg. A (25) mondatok a fókusz mellett mondattagadást tartalmaznak, a (26) mondatpár az összetevőtagadás esetét példázza, a (27) mondataiban pedig a tagadás mindkét fajtája előfordul.

- (25) a. **Csak János alszik nem.*
 b. *Csak János nem alszik.*
- (26) a. **Nem alszik JÁNOS.*
 b. *Nem JÁNOS alszik.*
- (27) a. **Nem alszik JÁNOS nem.*
 b. **Nem JÁNOS alszik nem.*
 c. *Nem JÁNOS nem alszik.*

Hogyha a tagadó elemet nem fej, hanem Spec pozícióban generáljuk, megfogalmazhatóvá válik a fenti adatok általánosítása, a következőképpen: az ige a nemsemleges mondattartományon belül a legalsó, azaz közvetlenül a semleges pozíciója feletti lehetséges pozícióban foglal helyet. A mozgásokat a jegyek egyeztetésére visszavezetve ez azt jelenti, hogy az ige egyetlenegy formális jegyet kap a nemsemleges mondatokban, amely tehát a nemsemleges mondatok minden típusára jellemző, ezt a továbbiakban [NONNEUT] jegynek fogom nevezni. A többi jegy esetéhez hasonlóan, az interpretációhoz nem az ige [NONNEUT] jegye járul hozzá, ez egyeztetési célokat szolgál. A nemsemleges mondatokban megjelenő interpretálható [NONNEUT] jegy szemantikai tartalma a tágabb értelemben vett tagadás, amint épp az előbb láttuk, hogy ez a nemsemleges (V–VM szórendű) mondatok meghatározó közös vonása.

A következő kérdés, amelyre a 4.2.1. pontban fogunk csak választ adni, az, hogy hol tudja egyeztetni az ige a [NONNEUT] jegyét, ami egyúttal az ige pozícióját is meghatározza a nemsemleges mondatok egyes típusaiban. Az egyik lehetőség az, hogy a [NONNEUT] jegy egyeztetése bármelyik nemsemleges frázisban lehetséges, ez esetben tehát az ige – saját egyeztetési igényéből adódóan – a legalsó nemsemleges frázis fejébe fog mozogni (azaz (25b) és (27c) esetén a NEG⁰, (26b) esetén az F⁰ pozícióba). Ehelyett azt fogjuk majd feltételezni, hogy a [NONNEUT] jegy egyeztetése egy önálló, a nemsemleges mondatokra jellemző, a többi nemsemleges frázisnál alacsonyabban található funkcionális projekcióban megy végbe, amelyre az NNP jelölést fogjuk használni. E felfogás szerint tehát az ige minden nemsemleges mondatban az NNP fejébe mozog.¹⁸

¹⁸ Az elemzések legkorábbi változatában az FP voltaképpen a nemsemleges mondatokat meghatározó projekció szerepét töltötte be: az ige a nemsemleges mondatok minden típusánál az F⁰-ban tartózkodott, és az ígét közvetlenül megelőző kifejezések összes típusa [Spec, FP]-ben foglalt helyet. Az idők folyamán egyre több esetben merült fel olyan igény, hogy valamely nyelvi elem a szerkezetben az FP-től különválasztva jelenjen meg, így a [Spec, FP] pozíciót egyre inkább a kizárásos azonosítás által értelmezett kifejezés számára tartjuk fenn. Mára elfogadottá vált, hogy a mondattagadást az FP-től különböző NEG⁰ projekcióban reprezentáljuk (vö. 2.2.), és az is valószínűnek mondható, hogy a monoton csökkenő kvantorok (vö. 15. lábjegyzet), ill. a negatív kvantorok (vö. 29. lábjegyzet) nem [Spec, FP]-ben helyezkednek el. Állításunk lényege abban áll, hogy az ige mozgása a legalsó feletti nemsemleges frázisokba nem

Néhány dolgot fontos megemlítenünk az ige [NONNEUT] jegyének motiváltságával kapcsolatban. A standard minimalista elméletben a fejmozgatást is a formális jegyek egyeztetése idézi elő,¹⁹ ugyanakkor a magyar nemsemleges mondatok szőrendje szükségessé teszi az ige mozgatását. Mindez azt eredményezi, hogy az igének mindenképpen kapnia kell olyan jegyet, amelynek nincs érzékelhető szemantikai, ill. morfológiai hatása. A legkedvezőbb az, ha összességében csak egy ilyen típusú jegy megjelenésével kell számolnunk. A további kutatások feladata annak felderítése, hogy a [NONNEUT] jegy bevezetése konkrétan milyen következményekkel jár az univerzális grammatikára nézve. Azt mindenesetre érdemes meggondolnunk, hogy ha egy nyelv nyelvtana minden elképzelhető jegy esetén egymástól függetlenül, tetszőlegesen döntené el, hogy az igének adható-e, és hasonlóan járna el a funkcionális fejek igei jegyének erősségét illetően, a nyelvekre nézve a lehetséges esetek száma könnyen igen nagyra válhatna, miközben az emberi nyelvek körében sejtésünk szerint ennél korlátozottabb helyzet érvényes. A semleges és a nemsemleges mondatokat összevetve azt mondhatjuk, hogy szerencsésebb, ha a nemsemleges mondatokban vezetünk be egy arra jellemző jegyet, ill. projekciót, mint hogyha a semleges mondatokban tennénk ugyanezt (Szabolcsi–Koopman 1998). Intuitíve világos, hogy a neutrális interpretáció nem valamely jegy, ill. projekció meglétéből, hanem a neutrálistól eltérő tartalmú jegyek, ill. projekciók hiányából származik. Emlékeztetünk továbbá, hogy a 2.1. pontban nemcsak azt láttuk be, hogy az ige, és nem a VM mozog, hanem egyszersmind azt is, hogy a nemsemleges mondatban következik be mozgatás, tehát itt kell számolnunk valamilyen formális jegy megjelenésével; mindezen túl, egyébként sem érthető, hogy a semleges jegyet miért a VM kapná.

4. Fókuszos mondatok: mi és hova mozog?

Az előző pontban megfogalmaztuk a feltételezésünket arra vonatkozólag, hogy a nemsemleges mondatokban az ige [NONNEUT] jegyet kap, és ennek egyeztetése idézi elő az ige mozgatását. Mindeztidáig azonban nem vettük számításba a nyelvi adatoknak azt a részét, amelyek szerint a (főlső) fókusz közvetlenül szomszédos az igével, ill. a tagadott igével, miként a többszörös fókuszt (5a,b), a fókusz és a tagadás között más operátort (11), (12), (15), (16), ill. az adverbiumot tartalmazó mondatok (3b), (4b) példájából láttuk. Ezek mellett további tényezők is arra utalnak, hogy a fókuszos mondatok szerkezetének leírását valamivel ki kell egészítenünk. A 4.1. pontban olyan jelenségeket mutatunk be, amelyek magyarázatához az eddig ismert szerkezeti feltételezések nem bizonyulnak elegendőnek. Mindezeket összevetve, elemzésünkben az ígét tartalmazó frázis szerkezeti helyével kapcsolatban fogunk továbblépni, ennek részleteit

---

következik be. Ez a kezdeti felfogáshoz annyiban hasonló, hogy ott is minden nemsemleges mondatban megegyezett az ige pozíciója, most azonban úgy gondoljuk, hogy ez nem azonos az F⁰ pozícióval.

¹⁹ A tükörelméletben (Brody 1997) a fejmozgatásból adódó relációnak a morfológiai szó képzése felel meg, amely – a frázismozgatásnak megfelelő lánc fogalmával ellentétben – jegyek egyeztetéséhez nem kapcsolódik; a kérdés itt úgy vetődik föl, hogy mely fonológiai nem hallható elemek képeznek egy morfológiai szót az igével.

fejtjük ki a 4.2.1. pontban. Ezt követően két olyan területet tárgyalunk, ahol az elemzés alkalmazása előnyökkel jár.

4.1. Problémák az igemozgatással

Ebben a pontban először az ige és a posztverbális fókusz között elhelyezkedő összetevőkhöz, majd pedig a koordinációt, ill. ellipszist tartalmazó mondatokhoz kapcsolódó problémákkal foglalkozunk.

É. Kiss (1998a) a többszörös fókusz tartalmazó mondatok szerkezetének vizsgálata során kimutatja, hogy a felszíni szórendben az ige előtt, ill. az ige mögött álló fókusz-kifejezések szintaktikailag azonosan viselkednek a magyarban: a mondatban szereplő összes fókuszhangsúlyban, ill. fókuszinterpretációban részesülő kifejezés, tehát a posztverbálisak is rendelkeznek fókuszjeggyel, ebből következően ezek is fókuszpozícióban, azaz [Spec, FP]-ben foglalnak helyet. Ez azt jelenti, hogy az FP projekció rekurzív. Az FP-be történő mozgatást kötelezően a nyílt szintaxisban hajtjuk végre, vagyis a posztverbális fókuszok is nyíltan mozognak, tekintve, hogy hatókörük a preverbális fókuszoperátorénál mindenképpen kisebb, emellett képesek parazita üröket engedélyezni. Ha elfogadjuk a 2.2. pontban ismertetett feltevést arra vonatkozóan, hogy az ige nyíltan az F^0 fej pozíciójába mozog, ez a legegyszerűbb esetben a többszörös fókusz tartalmazó mondat szórendjét helyesen határozza meg: az ige a legfőbb fókusz után következik (5). Mint már említettük, az elemzést ezen a ponton módosítani fogjuk, egyébként a többszörös fókusz szerkezetére vonatkozóan É. Kiss (1998a) eredményeit vesszük alapul.

A mondat szerkezetéről ily módon kialakított kép bonyolultabbá válik, ha számításba vesszük az ige utáni mondat szakaszra vonatkozó nyelvi adatokat is. A posztverbális összetevők szórendje nem kötött: (28a)-ban az ige és a posztverbális fókusz között további kifejezés található, míg (28b)-ben az ígét a posztverbális fókusz követi közvetlenül.

- (28) a. *Melyik félévben vizsgáztak a hallgatók csak két tárgyból?*
 b. *Melyik félévben vizsgáztak csak két tárgyból a hallgatók?*

É. Kiss (1998a) a (28b) esetére a (29b) alatti elemzést nyújtja; a (28a) előállítása céljából pedig azt feltételezi, hogy a magyar mondat szerkezeti hierarchiájában a TOPP, QP, FP projekciók nincsenek egymáshoz képest rendezve: TOPP, ill. QP az FP alatt is előfordulhat. A (28a) szerkezetében FP alatti TOPP projekciót találunk, amint azt (29a) szemlélteti.

- (29) a. $[_{FP} \text{ Melyik félévben } [_F \text{ vizsgáztak } [_{TOPP} \text{ a hallgatók } [_{TOP'} t_i [_{FP} \text{ csak két tárgyból } [_F' t_i] \dots]$
 b. $[_{FP} \text{ Melyik félévben } [_F \text{ vizsgáztak } [_{FP} \text{ csak két tárgyból } [_F' t_i [_{VP} [_V' t_i \text{ a hallgatók } \dots]$

Független érvek is szólnak amellett, hogy az FP alatt is megengedjük a TOPP és a QP projekciók megjelenését: a QP esetében ez a lehetséges hatókörü viszonyokból következik (52a), (11b); a TOPP-re nézve pedig Szendrői (1999) az idiómák szintaktikai sajátságain keresztül mutatja meg mindezt. Tudjuk, hogy az idiómarszlet nem kerülhet topikpozícióba (30a). A posztverbális helyzetű idiómarszlet csak a VM után

jelenhet meg (30b), az ige és a VM között nem állhat (30c). Ha azt feltételezzük, hogy ez topikpozíció, akkor a szóban forgó jelenség megmagyarázhatóvá válik, ami viszont azt jelenti, hogy a szerkezetben a TOPP projekció jelenléte az FP alatt is lehetséges.²⁰ (A (30) alatti mondatok grammatikalitása idiomatikus jelentésben értendő.)

- (30) a. **A gyufát kihúzta János.*
 b. *JÁNOS húzta ki a gyufát.*
 c. **JÁNOS húzta a gyufát ki.*

Az É. Kiss (1998a) által javasolt szerkezet számára a problémát az jelenti, hogy az ige és a posztverbális fókusz között olyan elemek előfordulása is lehetséges, amelyek nem lehetnek topikpozícióban: a (31) mondatban az igemódosító, a (32) mondatban pedig az idiómárészlet szolgálatat erre példát. (Az előbbivel kapcsolatban l. a 6 lábjegyzetet.)

- (31) *Ki bízik meg csak a szüleiben?*
 (32) *TEGNAP húzta ki a gyufát JÁNOS.*

Ha a VM számára (31)-ben egy újabb szerkezeti pozíciót feltételeznénk – nyitva hagyva egyelőre azt a kérdést, hogy a VM mozgatójának mi lenne a motivációja –, a problémát összefüggéseiben azzal sem oldanánk meg. Először is, csak abban az esetben kapunk tökéletes mondatot, ha a VM közvetlenül az ige után áll (31), míg ha a posztverbális fókusz az ige és a VM közé ékelődik, a mondat sokkal rosszabb lesz (33). Mint-hogy a VM hipotetikus pozíciója a felső, ill. az alsó FP alatt egyformán megjelenhetne, a (31) és (33) mondatok közötti kontrasztot nem tudnánk megmagyarázni.

- (33) *??Ki bízik csak a szüleiben meg?*

Hasonló figyelhető meg az adverbiumot tartalmazó mondatoknál: grammatikus esetben az igét a VM követi (34a), ha a (nem fókuszált) adverbium e kettő közé kerül, a mondat kevésbé elfogadható (34b), ha pedig mind a posztverbális fókusz, mind az adverbium az ige és a VM között helyezkedik el, a mondat teljesen agrammatikus lesz (35b).

- (34) a. *Csak János írta meg könnyedén a levelet.*
 b. *??Csak János írta könnyedén meg a levelet.*
 (35) a. *Melyik feladatot értette meg csak János gyorsan?*
 b. **Melyik feladatot értette csak János gyorsan meg?*

Mindemellett, ha (34a)-ban a VM önmagában mozog az adverbium feletti pozícióba, akkor ez a mozgató semleges mondatban is bekövetkezhetne, (36b) viszont helytelen mondat.

- (36) a. *János könnyedén megírta a levelet.*
 b. **János meg könnyedén írta a levelet.*

²⁰ A nemsemleges mondatokban az ige és a VM között korlátozottan előforduló elemekkel kapcsolatban több kérdés is fölmerül, ezekkel azonban most nem foglalkozunk; a példával mindössze arra szeretnénk rávilágítani, hogy a szerkezetben a TOPP projekció az FP-nél alacsonyabban is elhelyezkedhet.

Összegezve a látottakat, azt a tényt, hogy többszörös fókusz esetén a VM közvetlenül az ige mögött áll, a legkevésbé problematikus annak tulajdonítani, hogy az ige és a VM egy összetevőt képezve mozog (ugyanazt gondolhatjuk az idiómáról is). Ezt az elképzelést támasztják alá a fókuszos mondatok koordinációval, ill. az ellipszissel kapcsolatos jelenségei is, ahol az is látható, hogy az ige nemcsak az igemódosítóval, hanem az őt követő DP-vel is alkothat egy konstituenst; a VM esetén ez kötelező, a DP esetén pedig opcionális.²¹ Az ige+VM koordinációját figyelhetjük meg a (37) mondatban, míg (38) az ige+VM ellipszisére mutat példát.

(37) *Csak János másolta le és hozta vissza a cikket.*

(38) *GÁBOR hívta fel LACIT, és PÉTER [ ] FERIT.*

Az ige a tárgyával együtt a (39) mondatban koordinációnak, a (40) mondatban pedig ellipszisnek van alávetve.²²

(39) *Ki írta a verset és küldte a virágot Marinak?*

(40) *GÁBOR látta a filmet LACIVAL, és PÉTER [ ] FERIVEL.*

Bánréti (1992) a (40) típusú mondatoknak olyan szerkezetet feleltet meg, amelyben a posztverbális fókusz („tükörfókusz”) jobbra ágazó Spec pozícióban foglal helyet. Túl azon, hogy elméleti okokból csak a balra ágazó szerkezeteket szeretnénk megengedni, ezen elemzés két más szempontból is vitatható. Egyrészt, É. Kiss (1998a) az FP rekurzivitásának kérdését vizsgálva arra jut, hogy a posztverbális fókusz a preverbálisnál kisebb hatókörű.²³ Másrészt, a (28a,b) példákban láttuk, hogy a posztverbális mondatszakaszban szereplő elemek szórendje tetszőleges; csak hogy az ige az őt követő DP-vel abban az esetben is képezhet egy összetevőt, ha a posztverbális fókusz nem a mondat végén helyezkedik el, ami az alábbi koordinációt tartalmazó konstrukcióból látható:

(41) *Melyik nap főzte a levest és sütötte a tortát MARI Jánosnak?*

²¹ Az ellipszis létesítésének szükséges feltételeként Bánréti (1992) alapján elfogadjuk, hogy csak szintaktikai konstituensek elliptálhatók.

²² A koordinációt tartalmazó (37) és (39) példamondatokban elvileg nem zárható ki egy olyan elemzés sem, amelyben az egész VP koordinációja megy végbe, miközben a baloldali VP-ben DP-ellipszis figyelhető meg. A (39) mondat esetében ezt a lehetőséget (ix b), az eredeti, valószínűbbnek tartott elképzelést (ix a) alatt ábrázoljuk:

(ix) a. *Ki [[írta a verset] és [küldte a virágot]] Marinak?*

b. *Ki [[írta a verset [ ]] és [küldte a virágot Marinak]] ?*

²³ Alberti–Medve (megjelenés alatt) egyaránt feltételezi mind a többszörös fókuszos, mind a tükörfókuszos mondat szerkezet létezését: az előbbi esetben a posztverbális fókusz kisebb hatókörű, szerkezeti helyét É. Kiss (1998a) értelmében egy alacsonyabb FP-ben foglalja el; az utóbbi esetben a fókuszoperátor individuumpárok felett operál, a posztverbális fókusz jobbra ágazó [Spec, FP] pozícióban van, alkalmazva Bánréti (1992) elemzését az FP projekciót tartalmazó alapszerkezetre. A (40) mondatához hasonló esetekben a fókuszok hatóköri különbözőségét valóban nem érezzük megalapozottnak, a további vizsgálatoknak kell eldöntenie azt, hogy ennek grammatikai vagy grammatikán kívüli oka van. Mint említettük, a (41) mondat elemzése mindenképpen, mindkét szerkezetet megengedve is problémával jár.

A (41) mondat nem elemezhető az igemozgatásra épülő balra ágazó szerkezetben (É. Kiss 1998a), mivel az ige a tárgyával egy összetevőt alkot; a jobbra ágazó, tükörfókuszos szerkezeti elemzéssel (Bánréti 1992) viszont a posztverbális fókusz szórendi helye kerül összeütközésbe. Ha azonban olyan balra ágazó mondat szerkezetet tételezünk föl, amelyben nem az ige, hanem az egész hozzátartozó frázis mozog, ekkor a (41) mondat a többivel teljesen megegyező módon állítható elő.

4.2.1. A javasolt elemzés: frázismozgatás az FP alá

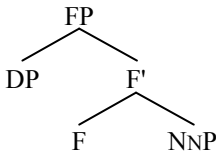
A fókuszos mondatokban különböző olyan jelenségeket láttunk (az igemódosító, ill. a tagadott ige szórendi helye, ellipszis, koordináció), amelyek közös alapra vezethetők vissza, ha feltételezzük, hogy a nemsemleges mondatokban fellépő igemozgatás mellett a fókuszos mondatokban frázismozgatás is bekövetkezhet, mégpedig azon frázisé, amelybe az ige nyíltan felmozog. A 3. pontban arra jutottunk, hogy az igét a [NONNEUT] jegyének egyeztetése végett mozgatjuk a nemsemleges mondatokban, most pedig az derült ki, hogy az ige nem az FP fejébe mozog, mindebből következően a magyar nemsemleges mondatok szerkezetében szükségünk lesz az NNP projekció jelenlétére, amely FP alatt, TP fölött helyezkedik el, fejének igei jegye erős, a fókuszos mondatokban betöltött szerepéről mindjárt szó lesz, a tagadással való kapcsolatára pedig a 4.2.2. pontban térünk vissza. Megjegyezzük, hogy ha az időjeles mondatok körén túl az infinitívuszi nemsemleges mondatokat is figyelembe vesszük, a 2.2. pontban adott elemzés lényegét tekintve megőrizhető, csupán annyit kell módosítanunk, hogy a T fej nem az F^0 , hanem az NN^0 pozícióba mozog.

Az NNP-nek Spec pozícióból Spec pozícióba történő mozgatását a többszörös fókusz tartalmazó mondatok esetén kell feltételeznünk; általában véve annyit állítunk, hogy a fókuszos mondatokban a VP kiterjesztése, azaz az NNP Spec pozícióban helyezkedik el,²⁴ ami egyúttal azt jelenti, hogy a fókuszprojekciót összetett projekcióként kell elképzelnünk. Szemantikailag a fókuszált DP azonosítja azt a halmazt, amelyre a VP-ben megjelölt állítás igaz, azaz a fókuszoperátor a fókuszált DP és a VP között létesít kapcsolatot. A szintaktikai szerkezetben ezt eddig úgy juttattuk kifejezésre, hogy az FP projekció specifikálójában helyeztük el a fókuszált DP-t, és a komplementuma volt az igét tartalmazó frázis (42a).²⁵ Ehelyett most egy olyan szerkezeti megoldást javasolunk, amelyben a fókuszáláshoz tartozó szerkezeti egységet az FP a komplementumával együtt alkotja, ezutóbbi a továbbiakban $PRED_{FP}$ fogja jelölni; az FP specifikálójában a fókuszált DP, a $PRED_{FP}$ specifikálójában pedig az igét tartalmazó frázis foglal helyet (42b). A $PRED_{FP}$ komplementuma további FP– $PRED_{FP}$ projekció vagy TOPP, ill. QP lehet.

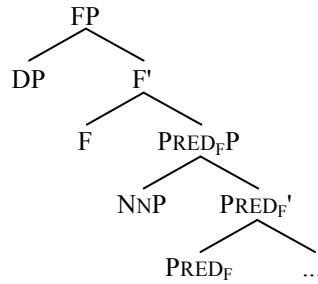
²⁴ A 3. pontban arra a következtetésre jutottunk, hogy a fókuszos mondatban az ige nem mozog fel az FP fejébe. A tükörelméletben (Brody 1997) az ennek megfelelő feltételezés egyenértékű azzal a megállapítással, hogy az NNP nem komplementum, hanem specifikáló pozícióban található: mindkettő azt fejezi ki, hogy az F funkcionális elem (amelynek specifikálójá a fókuszált összetevő) nem képez egy morfológiai szót az igével.

²⁵ A (42a) és (42b) összehasonlítása érdekében (42a)-ban is az NNP projekciót szerepeltettük; a szerkezet eredeti formájában természetesen VP-t tartalmaz.

(42) a.

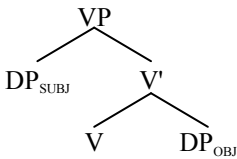

b.

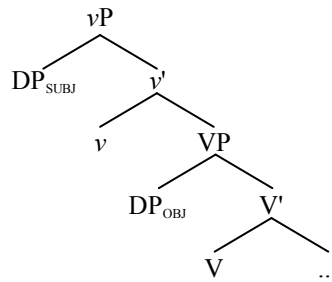

A fókuszprojekció két frázisra való bontásának gondolata Larson (1988) VP-elemzéséhez hasonló utat követ. Itt a tárgy – amely pozicionálisan az igét tartalmazó frázisnak felel meg – a korábbi felfogás szerint komplementumban (43a), az új szerkezetben pedig az alsó frázis Spec pozíciójában helyezkedik el (43b).

(43) a.

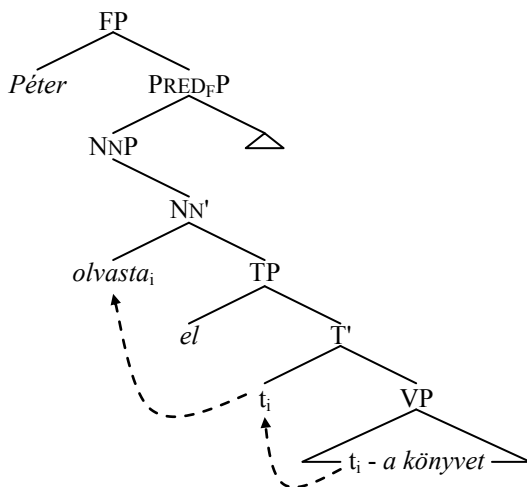

b.

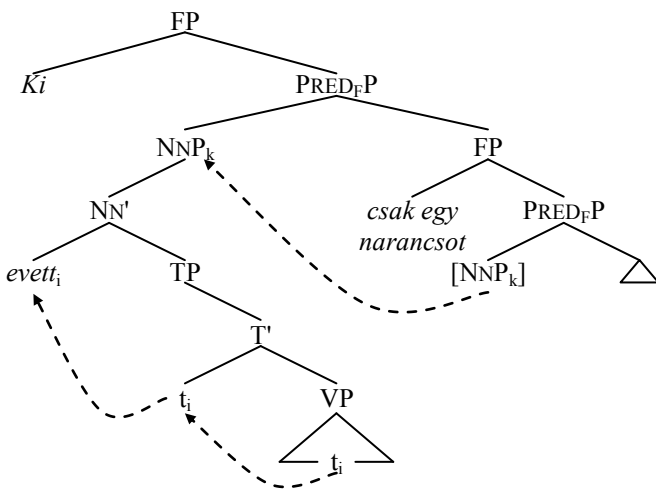

Az egyszeres fókusz tartalmazó mondatokban az NNP projekciót Spec pozícióban is generálhatjuk, az NNP komplementumpozícióból való mozgatását csak akkor szükséges feltennünk, ha ezt valamely grammatikai elv megkívánja. A (44) ábra az (1b) mondat szerkezetét mutatja. Többszörös fókusz esetén a felső PRED_F P Spec pozíciója az NNP mozgatása révén válik kitöltötté, az (5a) mondat szerkezete (45) alatt látható.

(44)

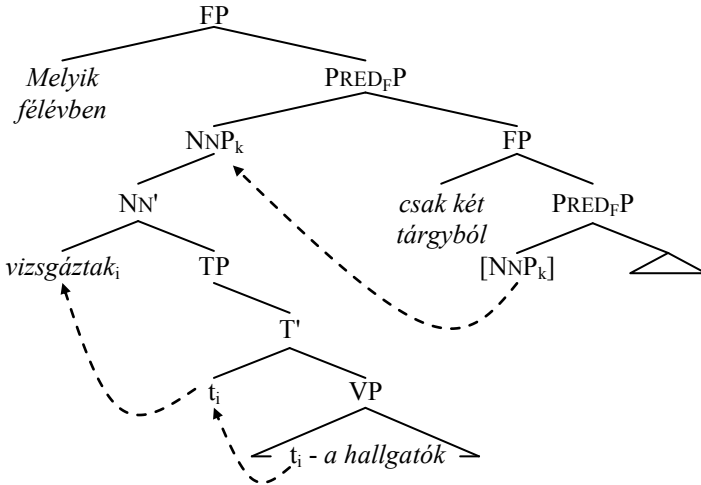
(45)

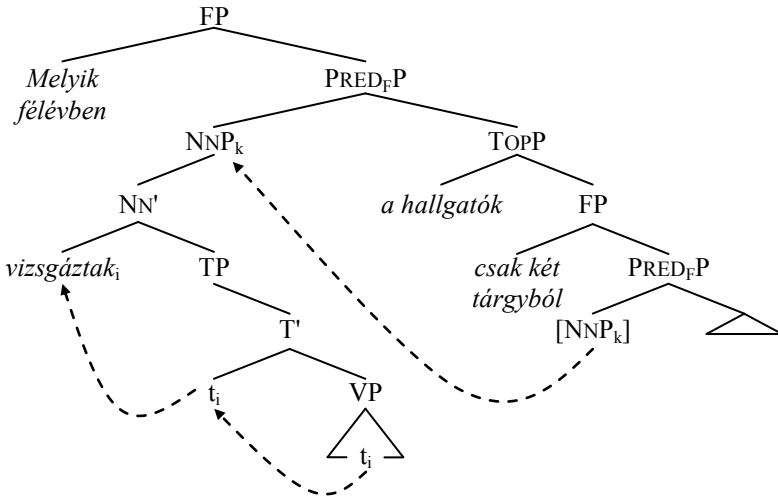
A többszörös fókusz tartalmazó mondatoknál azt is megfigyeltük, hogy a posztverbális kifejezések egymáshoz képest többféle szórendben állhatnak (28a,b), ami É. Kiss (1998a) elemzésében abból adódott, hogy a topikpozícióba való mozgatás opcionális (29a,b). Mindezt most is elmondhatjuk; ezenfelül a mozgatás esetét választva két további lehetőséget kapunk azáltal, hogy a TOPP a szerkezetben az alsó FP–PRED_F_P-nél följebb, ill. lejjebb is megjelenhet. Az eddigiektől eltérően azonban az NNP mozgatását feltételező elemzésben a fókuszátlan posztverbális DP nem a mondatvégi (28b), hanem a posztverbális fókusz megelőző (28a) helyzetben van a VP-n belül (46a), ami egyúttal a (32) mondatban szereplő idiómarszlet szerkezeti elhelyezését is lehetővé teszi. A (28a) mondatához rendelhető másik szerkezetben (46b), illetőleg a (28b) mondat (46c) alatt ábrázolt szerkezetében a posztverbális *a hallgatók*

kifejezést FP alatti topikpozícióba mozgatjuk, mielőtt az NNP maradékmozgatással a végső helyére, a felső $PRED_{FP}$ -be kerülne.²⁶

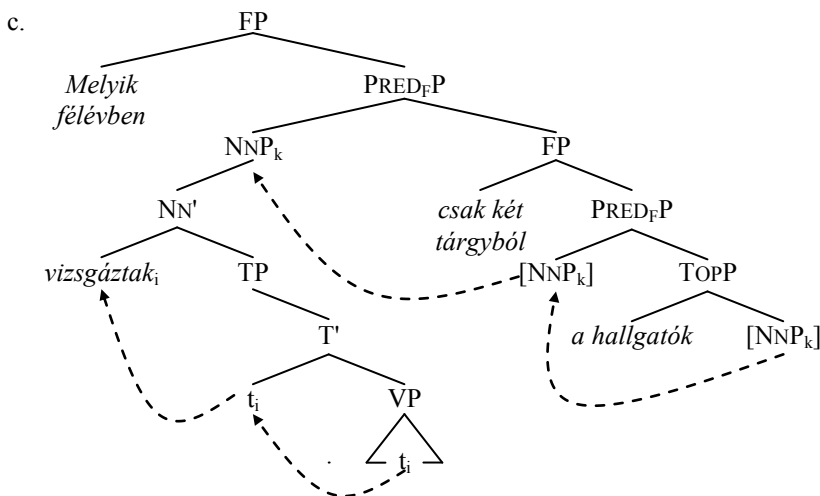
(46) a.

b.

²⁶ A korábbiakban fonológiai okokra tudtuk csak visszavezetni azt, hogy a két szórendi változat közül a (28a) a preferált. Szendrői (1999) olyan felfogást képvisel, amelyben a preverbális fókusz pozícióját is fonológiai tényezők határozzák meg, az általunk javasolt elemzésben azonban a posztverbális fókusz elhelyezkedésére nézve is szintaktikai magyarázatot szeretnénk találni. Elképzelhető, hogy a preferencia azon múlik, hogy a (28a) mondatához két szerkezet is tartozik (46a,b). Egy másik lehetőséget nyerünk Papp (1998) kísérleti megállapításaiból, amely szerint az egyformán grammatikus alakok közül az a preferált, amelyikben kevesebb mozgatás történik, ami itt a (46a) szerkezetre teljesül.

Fontos látnunk, hogy egy egységes elmélet kidolgozása érdekében az előbbieket folyamán olyan segédhipotéziseket is elfogadtunk, amelyekhez e pillanatban nem tudunk közvetlen empirikus érveket vagy ellenérveket csatolni. Azt feltételeztük, hogy az FP projekció alatt a PRED_FP jelenléte kötelező; ugyanakkor egy olyan elemzési irányt alapul véve, amely lehetővé teszi a PRED_FP projekció bevezetését, magukból a nyelvi tényekből csak annyit állapíthatunk meg biztosan, hogy többszörös fókusz esetén a legfelső FP alatt mindenképpen PRED_FP áll (mivel (5b) agrammatikus mondat), egyszeres fókusz esetén pedig a (39) példamondat alapján meg kell engednünk a PRED_FP lehetőségét. A szerkezeti elemzés egyes részletei az elméleti alapfeltevésektől függően is módosulhatnak (l. a tükörelmélethez kapcsolódó észrevételeket a 19., 24. és 27. lábjegyzetek alatt). Elképzelésünk ma még kérdéses pontjait a további kutatások remélhetőleg egyértelműen el fogják dönteni, addig mindenesetre azt a szempontot tarthatjuk szem előtt, hogy elemzésünk segítségével olyan jelenségeket is meg tudunk magyarázni, amelyekkel kapcsolatosan ezidáig különféle nehézségek jelentkeztek.

Felmerülnek olyan alapvető kérdések, amelyek behatóbb tanulmányozását a jövőben mindenképpen szükségesnek tartjuk, de erre most ennek a dolgozatnak a keretei között nincs lehetőségünk. E pillanatban nem világos, hogy mit mondhatunk az NNP mozgatásának független motivációjáról. Nyitva kell hagynunk azt a kérdést is, hogy mi szabja meg, hogy hol helyezkedhetnek el a szerkezetben olyan projekciók, amelybe a VP, ill. annak kiterjesztései (pl. TP, NNP) mozoghatnak. Jó lenne tudni, hogy az elemzésben mi univerzális, ill. mi nyelvspecifikus. Ezzel kapcsolatban érdekes analógiák figyelhetők meg Kayne (1998) angol nyelvre vonatkozó elemzésével. Ennek elméleti hátterében az a feltételezés áll, hogy minden mozgatás a nyílt szintaxisban történik, az angol fókuszált DP ennél fogva nyílt mozgatással kerül a fókuszpozícióként tekinthető [Spec, ONLYP] pozícióba. A mondat hallható szórendje azért fog kialakulni, hogy a VP a fókuszált DP fölé mozog, a WP-vel jelölt frázisba (47). (Az *only* szerkezeti helyével kapcsolatos kérdésektől most eltekinthetünk.)

(47) a. *John criticized only Bill.*

b. ... [WP [VP criticized t_i]_k [W' only_j [ONLYP Bill_i [ONLY' t_j [VP]_k]]]]

A fókuszprojekció tehát mindkét nyelvben két frázisból tevődik össze, amelyek közül az egyik a fókuszált DP, a másik pedig az ígét tartalmazó frázis számára nyújt helyet: az előbbi a magyarban az FP, az angolban az ONLYP, míg az utóbbi a magyarban a PRED_{FP}, az angolban a WP. Az, hogy a magyar és az angol felszíni szórend eltér egymástól, abból származtatható, hogy a fókuszprojekciót képező két frázis egymáshoz viszonyított helye a két nyelvben más: a fókuszált DP-t tartalmazó frázis a magyarban a felső, míg az angolban az alsó pozíciót foglalja el a szerkezeti hierarchiában. Habár a magyar és az angol nyelv között mind az empirikus tényekben, mind a szerkezethez vezető gondolatmenetben erőteljes különbségek mutatkoznak, a végeredményként adódó két mondat szerkezet azonos alapokon nyugszik. Felvethető a gondolat, hogy a magyarban az NNP [Spec, PRED_{FP}]-be való mozgatása, valamint az angolban a VP [Spec, WP]-be való mozgatása ugyanabból a – jelen pillanatban még ismeretlen – okból következik be. Elképzelhető az is, hogy egy olyan elmélet irányában haladhatunk tovább, amely szerint csak a DP-mozgatások számára szükséges motiváció, míg a VP-mozgatásokra megszorításoknak kell teljesülniük.²⁷ Ezek a megszorítások részben nyelvfüggőek is lehetnek, minthogy az LF-mozgatás lehetőségének, s ezáltal az erős, ill. gyenge jegyek megkülönböztetésének megszűnésével feltehetőleg a VP-mozgatásoknak lesz abban szerepe, hogy a nyelvek közötti különbségekről számot tudjunk adni. A későbbi kutatások egyik célja lehetne azt megmutatni, hogy egy ilyen módon felépülő elméletben is meg tudjuk magyarázni mindazt, amit az LF-mozgatás segítségével lehetséges volt; ezenfelül meg kellene vizsgálni, hogy az újabb elmélet mennyiben jobb, mely területeken képes az előzőnél elfogadhatóbb megoldást adni. E pillanatban úgy tűnik, hogy a Kayne-féle elmélet leendő továbbfejlesztése mellett szól az, hogy a VP-mozgatás feltételezése nemcsak azokban az esetekben szükséges, ahol a standard elmélet LF-mozgatást igényelt: az angol posztverbális adverbiumok esetén a jobbra ágazó szerkezet válik ezáltal elkerülhetővé,²⁸ a magyarban pedig így ragadhatók meg azok a jelenségek, amelyekhez a V-mozgatás feltételezése önmagában nem elegendő.

²⁷ A tükörelmélet (Brody 1997) alapfeltételezései lehetővé teszik, hogy az angolban a VP bázisgenerált pozíciója a felső, azaz a [Spec, WP]-nek megfelelő pozíció legyen, itt tehát nem szükséges a szerkezetbe a VP mozgatásának megfelelő láncot felvennünk, ennél fogva a VP-mozgatás motivációjának kérdése nem merül föl. (A tükörelméletben a k-vezérlés fogalmának alkalmas definíciójával megoldható, hogy a fókuszált kifejezés az elmozgatott pozícióból vezérelje a VP-n belüli másolatát.) Ez a megközelítés a magyarra nézve a leírtaktól eltérő eredményekre vezetne, azonban ebben a dolgozatban részletesen csak a standard minimalista elemzéssel foglalkozunk.

²⁸ Az angolban a mondat végén elhelyezkedő adverbiumok kötelezően fordított hatókört vesznek föl egymáshoz képest:

(x) *John knocked on the door twice intentionally.*

hatók.: a. * *twice* > *intentionally*

b. *intentionally* > *twice*

A Kayne-féle elemzésben a hatóköröknek megfelelő szerkezetből indulunk ki. A felszíni szórendet úgy kapjuk meg, hogy először a VP az alsó AdvP feletti WP specifikálójába mozog

A maradékmozgatást igénybe vevő elemzésekkel kapcsolatban általában fel szoktak vetődni olyan jellegzetes problémák, amelyekkel itt ebben az elemzésben nem kerülünk szembe. Az ilyen típusú megközelítések egyik kritikus pontja a túlgenerálás veszélye, ill. az, hogy ennek elkerülése szükségképpen stipulatív megoldásokhoz vezet. A mi esetünkben a posztverbális kifejezések tetszőleges szőrendje éppen hogy kedvez ennek a felfogásnak: nem áll elő az a problematikus helyzet, hogy egy bizonyos elem mozgatása attól függően kötelező vagy sem, hogy azután mozgatjuk-e (maradékmozgatással) az őt tartalmazó nagyobb frázist (egyes agrammatikus esetek kizárását részletesebben l. e pont folytatásában, ill. a következő pontban). Mivel a fejmozgatás kiküszöbölését nem tűztük ki célul (Szabolcsi–Koopman (1998) elemzésétől eltérően), felcsavarodó struktúrák kialakítására nem lesz szükség. Az előzetes kimozgatásokat és maradékmozgatásokat magában foglaló mechanizmus kellően korlátozott marad; nem kell lépésről lépésre újabb meg újabb nehezen motiválható projekciókat bevezetnünk, amelyek csupán a szórendi kényszerből adódó előzetes kimozgatások célpozíciójául szolgálnak, a TOPP és QP projekciók FP alatti előfordulásának lehetőségét független okokból már korábban is megengedtük (l. a 4.1. pontot).

Amint már említettük, az egyik feltételezésünk az, hogy a magyarban az FP alatt közvetlenül elhelyezkedő frázis kizárólag $PRED_{FP}$ lehet. Sejtésünk szerint ez összefügg azzal, hogy a magyarban a kétszeres fókuszot tartalmazó mondatoknak nem létezik olyan olvasata, amelyben a fókuszoperátor individuumpár felett operál; ez a kérdés további, más nyelvekre kiterjedő vizsgálatot igényelne. A $PRED_{FP}$ FP alatti kötelező jelenléte által lehet kizárni minden olyan agrammatikus mondatot, amelyben a legfőbb fókuszot nem az ige követi. Ezeknek a mondatoknak az előállítását a korábbi elemzésben az ige kötelezően nyílt F^0 -ba való mozgatása miatt nem volt lehetséges. A (48) alatt olyan példák láthatók, ahol két preverbális fókusz kifejezés helyezkedik el egymás mellett,²⁹ a tagadott fókusz lehetőségét is beleértve.

- (48) a. **CSILLA ANNÁVAL találkozott.*
 b. **Nem CSILLA ANNÁVAL találkozott.*
 c. **CSILLA nem ANNÁVAL találkozott.*
 d. **Nem CSILLA nem ANNÁVAL találkozott.*

Összegezve tehát, azt kaptuk, hogy a fókuszos mondatokban két független jelenség együttes előfordulásával kell számolnunk: egyrészt, a fókuszos mondatok a nemsemleges mondatok közé tartoznak abban az értelemben, ahogyan azt kifejtettük, így szerkezetükben az ige az NNP fejébe mozog; másrészt, az FP alatt kötelezően a

(xi a); ezt követően az egész WP-t mozgatjuk a felső ADVP feletti WP Spec pozíciójába (xi b). (A hatóköri lehetőségek előállítását illetően l. a 4.2.3. pontot.)

(xi) a. $[_{ADVP} \textit{intentionally} [_{WP} [_{VP} \textit{John knocked on the door}]_k] [_{ADVP} \textit{twice} [_{VP}]_k]]$
 b. $[_{WP} [_{WP} [_{VP} \textit{John knocked on the door}]_k] [_{ADVP} \textit{twice} [_{VP}]_k]_i [_{ADVP} \textit{intentionally} [_{WP}]_i]]$

²⁹ Egyes elemzések a preverbális (*sem* nélküli) negatív univerzális kvantorokat fókuszpozícióban helyezik el, annak ellenére, hogy ezekből tetszőleges számú előfordulhat egymás mellett. Ehelyett É. Kiss (1998b), ill. Olsvay (1998, 2000) elemzésének elfogadását szeretnénk javasolni, amely szerint a negatív kvantorok a [Spec, QP] pozíciót foglalják el. Az ige előtt több, egymással szomszédos kérdőszó is szerepelhet, ezek közül azonban csak a legelső áll fókuszpozícióban, a fölötte lévők – amint azt É. Kiss (1992) kifejti – kvantorpozícióban vannak.

PRED_FP projekció áll, amelynek Spec pozícióját az ígét tartalmazó frázis, azaz az NNP foglalja el, adott esetben mozgatus által. Két példán keresztül szeretnénk érzékeltetni, hogy az említett két jelenség valóban független egymástól. Mondattagadásnál a szerkezetben megtalálható az NNP, ahova az ige felmozog, de arra nincs okunk, hogy a fókusz esetéhez hasonló frázismozgatus lehetőségét is feltételezzük. Másfelől, az *is*-es kifejezést tartalmazó mondatok esetén mind a szórend, mind a jelentés semleges mondatra utal, az NNP tehát nincs jelen a szerkezetben. Ugyanakkor az a tény, hogy egy mondatban két szomszédos preverbális *is*-es kifejezés nem fordulhat elő, azt mutatja, hogy esetleg itt is jelen van egy olyan – a PRED_FP-hez hasonló szerepű – frázis, amely az ígét tartalmazó frázist (ez esetben a TP-t) képes befogadni.³⁰ A fókuszos mondatokra most javasolt szerkezet kétségkívül bonyolultabb a 2.1. pontban ismertetettnél, de láttuk, hogy mindez szükséges ahhoz, hogy bizonyos jelenségek magyarázata lehetővé váljon, ezenfelül az univerzális grammatika felől nézve is előnyösnek látszik (ezzel összefüggésben l. még a 4.2.3. pontot).

A továbbiakban figyelmünk a javasolt elemzés keretein belül két jelenségre fog irányulni. A 4.2.2. pontban a mondattagadás és az összetevőtagadás alapkérdéseit tekintjük át; a 4.2.3. pont pedig arról fog szólni, hogy hogyan tudjuk szerkezetileg előállítani a posztverbális operátorok különböző hatóköri viszonyain alapuló mondatjelentéseket.

4.2.2. A tagadás két fő típusa

A 2.3. pontban amellet döntöttünk, hogy a *nem* tagadó elemet nem fej, hanem Spec pozícióban generáljuk. Ugyanott megmutattuk, hogy ezen felfogás számára problémát jelent azoknak a mondatoknak a szórendje, amelyekben egy posztverbális operátorkifejezés a preverbális fókusz és a tagadás között veszi föl a hatókörét (11b), (12b), (15), (16). A fókuszos mondatokra az előző pontban olyan szerkezetet javasoltunk, amelyben az ige F⁰-ba való mozgatusát az FP alatti PRED_FP-be irányuló frázismozgatus váltja föl. Ennek ismeretében a kérdést egyszerűen megoldhatjuk: elég annyit feltennünk, hogy az a frázis, amelyiket felmozgatusjuk PRED_FP-be, a tagadó kifejezést is tartalmazza. (A hatóköri viszonyok levezetéséről a következő pontban lesz szó.)

Vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy milyen következményei vannak a bemutatott elemzésnek a tagadás két típusának szerkezetére nézve. A korábbi elemzés (Olsvay 1996, 2000) megkülönböztette egymástól a mondattagadásnál fellépő, FP alatti NEG_P, ill. az összetevőtagadásnál fellépő, FP feletti NEG_FP projekciókat.³¹ A kétféle negatív fej igei jegyének erősségére vonatkozó kikötések által értük el azt, hogy az ige nyílt mozgatusa a NEG_P fejébe kötelező (22a), míg a NEG_FP fejébe nincs megengedve (14),

³⁰ Az *is*-es kifejezéseket most nem vizsgáljuk részletesen, az itt fölvetett elképzelés természetesen nyitva hagy bizonyos kérdéseket (pl. maradhatnak-e az *is*-es kifejezések a VP-n belül). Megjegyezzük, hogy az *is*-es kifejezések, ill. a a fókusz esete nemcsak az ige és a VM szórendjében különbözik egymástól, hanem abban is, hogy a preverbális fókuszált összetevőt csak az ige (vagy a tagadott ige) követheti, ezzel szemben a preverbális *is*-es kifejezés közvetlenül megelőzheti az univerzális kvantort, továbbá a fókuszt.

³¹ Azt, hogy az összetevőtagadásnál be kell vezetnünk egy negatív frázist – tehát a tagadósó és a fókuszált DP nem képez egy konstituentet –, az említett elemzésen kívül É. Kiss (1998b), Szabolcsi–Koopman (1998), Szendrői (1998), ill. Surányi (1999) is feltételezi.

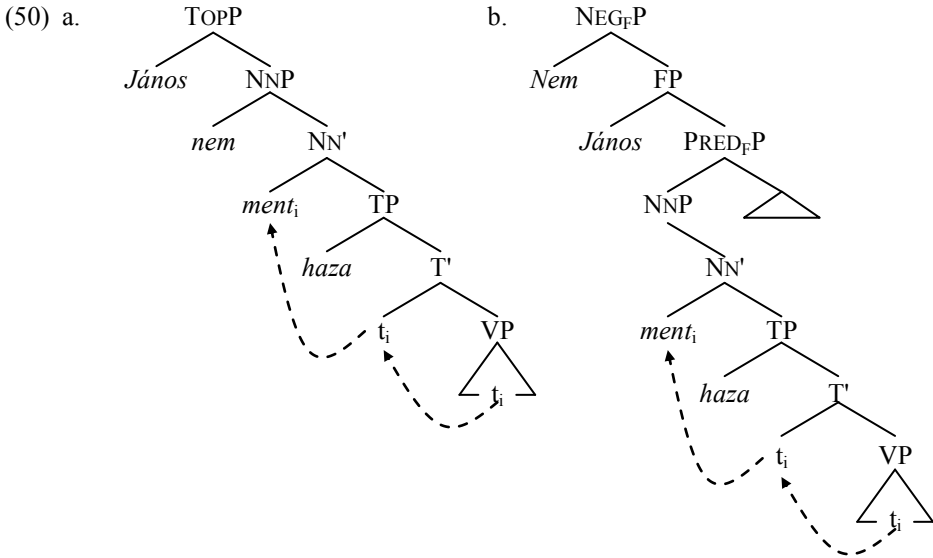

(26). Mivel jelen elemzésünkben az ige a nyílt szintaxisban az NNP fejébe mozog, fölvetődik a gondolat, hogy a NEGP és $\text{NEG}_{\text{F}}\text{P}$ megkülönböztetése szükségtelenné válik. Két érvet mutatunk arra, hogy mégsem fogadjuk el azt az elemzést, amelyben a tagadás mindkét típusánál a szerkezetben ugyanaz a negatív frázis fordul elő, amely tehát az FP-nél feljebb, ill. lejjebb is elhelyezkedhet, és az ige nyílt mozgatása ezen frázis fejébe nem következik be. Egyrészt, így a fókuszos mondattagadás érdekében meg kellene engednünk, hogy az NNP mellett a NEGP is rendelkezzen azzal a tulajdonsággal, hogy felmozoghat a $[\text{Spec}, \text{PRED}_{\text{F}}\text{P}]$ pozícióba; ekkor viszont elő lehetne állítani azokat az agrammatikus mondatokat, amelyekben a felső fókusz kifejezést egy tagadott fókusz követi (48c,d). Másrészt, már a tagadás előző elemzésében is szerepet játszott, hogy ha a tagadott fókusz posztverbális helyzetű, az meglehetősen rossz mondatot eredményez:³²

(49) *⁑Ki hívta meg nem Pétert?*

A mondattagadást illetően a megismert elemzésben másfajta lehetőséget találunk. A 3. pontban azt kaptuk, hogy a nemsemleges (V–VM szórendű) mondatok tágabb értelemben vett tagadó mondatoknak tekinthetők. Ebből kiindulva természetesnek látszik azt gondolni, hogy a tagadó elem egyeztetni tudja a $[\text{+NEG}]$ jegyét a $[\text{NONNEUT}]$ jegy megfelelő aljegyével, következésképp nincs akadálya annak, hogy a mondattagadás nem vezet be külön projekciót, hanem a tagadószó ez esetben az NNP specifikáló pozíciójában foglalja el a helyét. Azt fogjuk feltételezni tehát, hogy nem a $\text{NEG}_{\text{F}}\text{P}$, hanem az NNP képes hordozni mindazokat a funkciókat, amelyek az előző elképzelésben a NEGP projekció bevezetését tették szükségessé. (50a) a mondattagadás (22a) szerkezetét ábrázolja, az összetevőtagadás (22b) szerkezete pedig (50b) alatt látható.

³² Egyes mondatoknál a posztverbális tagadott fókusz megítélésében az informánsok nem teljesen egységesek, de a grammatikalitásbeli különbség a preverbális és a posztverbális eset között mindenképpen határozottan észlelhető.

Azt a tényt, hogy a mondattagadáshoz tartozó projekció a szerkezetben nem lehet magasabban, mint az FP (amit a (14), (26a) mondatok agrammatikalitásából, valamint a (12b) hatóköri olvasat hiányából tudunk, vö. 2.3.), nem az FP és a NEG_FP, hanem az FP és az NNP egymáshoz való elhelyezkedéséből vezetjük le, azt pedig már ettől függetlenül is fel kellett tételeznünk, hogy az NNP a szerkezeti hierarchiában az FP alatt van. A korábbi elemzésben az ige a tagadó mondatokban [+NEG] jegyet kapott, így az összetevőtagadás helyes szórendjét (22b), (26a) csak azáltal biztosíthattuk, hogy feltettük, hogy a NEG_FP funkcionális fej igei jegye gyenge. Így azonban elvileg éppúgy lehetséges volna az az eset, amelyben az összetevőtagadásnál van, és a mondattagadásnál nincs nyílt igemozgatás; jelen elemzésünkben viszont az ige [NONNEUT] jegyének felvétele teljesen egyértelművé teszi az ige szerkezeti helyét anélkül, hogy bármilyen további stipulációra kellene hivatkozni. Mivel a tagadószt nem fejpozícióban generáljuk, függetlenül attól, hogy a mondattagadás és az összetevőtagadás által bevezetett projekciók most is különböznek egymástól, nem kényszerülünk arra, hogy a lexikonban két – fonológiailag és szemantikailag nem különböző – *nem* elem szerepeljen. A javasolt megoldást alapul véve módosítani szükséges a negatív kvantorokkal összefüggő megállapításokat is (Olsvay 1998, 2000), ezzel azonban most ebben a dolgozatban nem tudunk foglalkozni.^{33,34}

³³ A jelen elemzés számára e pillanatban problémát képez az, hogy újabb projekciók bevezetése nélkül milyen szerkezet feleltethető meg a tagadás további típusainak (ígetagadás: (22c), tagmondatokat szembeállító tagadás: (x b)). Elképzelhető, hogy módosítanunk kell azt a feltételezést, hogy a [Spec, FP]-ben DP, a [Spec, PRED_FP]-ben pedig NNP kategóriájú összetevő foglalhat csak helyet. Az ígetagadásnál valószínűleg TP-mozgatás lép fel. A tagmondatokat szembeállító tagadás mind fonológiailag, mind szemantikailag különbözik a közönséges összetevőtagadástól (xii a) (Kenesei 1989, 1998). Ebből következően e két mondattípusnak más szintaktikai szerkezetet kellene tulajdonítanunk; egyelőre azonban kérdés, hogy ebben a szerkezeti

4.2.3. A posztverbális operátorok lehetséges hatóköri viszonyai

A magyarban az operátorok hatókörére vonatkozó nyelvi adatokat röviden a következőképp összegezhetjük:

- A preverbális operátorkifejezések egymáshoz viszonyított hatóköre csak egyenes lehet.³⁵
- A preverbális operátorok a posztverbálisaknál nagyobb hatókörűek.³⁶
- A posztverbális operátorok egymáshoz képest mind egyenes, mind fordított hatókört képesek fölvenni.³⁷

É. Kiss (1992) abból indul ki, hogy a magyarban az operátorok már a felszíni szerkezet szintjén vezérlik hatókörüket. Az itt javasolt mondat szerkezetet hierarchikus VP feletti rész (operátorzóna), ill. lapos (nem bináris) VP alkotja, ami a hatóköri jelenségek magyarázatának alapjául is szolgál. Az eddigiekkel ellentétben a rekurzív FP bevezetése (É. Kiss 1998a) azt a predikciót adja, hogy a posztverbális operátorok hatóköri viselkedése aszimmetriát mutat: eszerint két posztverbális kvantorkifejezés esetén azt kapjuk, hogy közöttük mindkét hatóköri reláció lehetséges, amit az (51) alatti adat meg is erősít; ellenben a posztverbális fókusz és a posztverbális kvantor esetére ez az elemzés azt jósolja, hogy csak az egyenes hatókörű olvasat fogadható el, ami viszont helytelennek bizonyul (52).³⁸

elemzésben mit és hova mozgatunk a (xii b) mondatban, továbbá milyen pozícióban van a *Péter* kifejezés.

(xii) a. *Nem Péter kapcsolta ki a fűtést.*

b. *Nem Péter kapcsolta ki a fűtést, hanem János nyitotta ki az ablakot.*

³⁴ Az adverbiumot tartalmazó mondatok esetén fölmerül néhány probléma, amelyek közül most csak egyet említünk. Az eddigiek alapján a (4b) mondathoz olyan szerkezetet tudunk rendelni, amelyben az ADVP magasabban van az NNP projekciónál, így az NNP PRED_{FP}-be történő mozgatása után a kívánt szórend fog előállni. Szemantikai szempontból az lenne megfelelő, ha az NNP helyezkedne el magasabban a szerkezetben; ráadásul az első feltételezés a (fókuszatlan) tagadás esetére is helytelen predikciót ad: a (xiii) alatti mondatok közül így az agrammatikus (xiii b) kapható meg.

(xiii) a. *András nem indult el gyorsan.*

b. **András gyorsan nem indult el.*

Megjegyezzük, hogy ezzel együtt is az adverbiumos mondatokat illetően ez az elemzés a nyelvi adatok bővebb körét tudja lefedni a korábbiaknál, amint azt a 2.1., ill. a 4.1. pontban láttuk.

³⁵ A dolgozatban a kontrasztív topik esetétől eltekintünk.

³⁶ Az erős hangsúlyt viselő posztverbális operátorok külön esetet képeznek: ezek hatóköre a preverbális operátorokénál nagyobb lesz (vö. 9. lábjegyzet), ezzel azonban ebben a dolgozatban nem foglalkozunk. A jelenségre vonatkozóan Brody–Szabolcsi (1999) alapvető irányát tekintve hasonló az általunk javasolt elemzéshez, az eltérő részletek behatóbb vizsgálatát a későbbi kutatások egyik feladatának tekintjük.

³⁷ Itt meg kell említenünk egy kivételt: Szabolcsi (1995) kimutatja, hogy bizonyos monoton csökkenő kvantorkifejezések (pl. a *kevés* elemet tartalmazó kifejezések) nem tudnak nagyobb hatókört fölvenni az őket megelőző posztverbális operátoroknál. A jelenséggel kapcsolatban több kérdés is tisztázásra vár, a fenti kvantorkifejezések különböző szintaktikai tulajdonságai alapján annyi mindenestre valószínű – mint Szabolcsi (1995) is mondja –, hogy ezek nem fókuszpozícióban helyezkednek el (vö. 15. lábjegyzet).

³⁸ Ha a posztverbális fókusz megelőzi a posztverbális kvantort, a mondat (52)-höz hasonlóan mindkét hatókörrel értelmezhető:

- (51) *Csak János hívott meg mindenkit többször is.*
hatók.: a. fókusz op. > *mindenki* > *többször is*
 b. fókusz op. > *többször is* > *mindenki*
- (52) *Ki mutatott meg legalább tíz képet csak Jánosnak?*
hatók.: a. *ki* > *legalább tíz k.* > fókusz op.
 b. *ki* > fókusz op. > *legalább tíz k.*

A célunk tehát egy olyan mondat szerkezet felállítása, amelyben fenntartjuk az FP rekurzivitását, de el tudjuk érni, hogy az (52) típusú mondatok fordított hatókörű jelentése is levezethető legyen.³⁹ Az előbbieken bemutatott szerkezeti elemzésre mindez pontosan teljesülni fog: a fordított hatókör lehetősége általában úgy kapható meg, ha a kis hatókörű operátor a VP-n belül marad, és így a magasabb pozícióba, azaz a nagyobb frázis részeként a legfölső PRED_FP-be kerülve nem k-vezérli a lineáris szórend szerint később következő operátorkifejezést. Az (52) mondatot tekintve, az egyenes hatókörhöz (52a) tartozó szerkezet a megszokott módon áll elő (53a): a posztverbális kvantor a felső FP alatti QP-be mozogva vezérli az alsó fókuszot. A fordított hatókör esetét (52b) azáltal nyerjük, hogy a kvantor ekkor a VP-n belül helyezkedik el, így a felső PRED_FP-beli másolata és a posztverbális fókusz nem vezérlik egymást, utóbbi viszont vezérli a kvantor alsó PRED_FP-ben található másolatát (53b).⁴⁰ A két szerkezet összhangban áll a hatóköri viszonyok és a hangsúlyozás között kimutatható összefüggésekkel is.⁴¹

- (xiv) *Ki mutatott meg csak Jánosnak legalább tíz képet?*

hatók.: a. *ki* > fókusz op. > *legalább tíz k.*
 b. *ki* > *legalább tíz k.* > fókusz op.

A fordított hatókörhöz tartozó szerkezet előállítása itt nehézségekbe ütközik. Ha elfogadjuk É. Kiss (1998a) felfogását, amely a (xiv b) esetet a hangsúlyos nagy hatókörű posztverbális operátorok jelenségéhez sorolja, akkor a kérdés az utóbbi magyarázatának a kérdésére vezethető vissza (ezzel kapcsolatban l. még a 42 lábjegyzetet).

³⁹ Mint említettük, elképzelhető, hogy az itt javasolt elemzés Kayne (1998) elméletébe illeszthető, amely kiküszöböli az LF-mozgítás fogalmát. Ettől függetlenül, a magyarra nézve mindenképpen – É. Kiss (1992, 1998b) álláspontját átvéve – azt feltételezzük, hogy valamennyi mozgítás a nyílt szintaxisban megy végbe. Mindemellett megjegyezzük, hogy kidolgozható olyan elemzés, amely megengedi az LF-mozgítások alkalmazását is a magyarban (pl. Surányi (1999) jelölésméleti keretben való elemzése).

⁴⁰ A javasolt mondat szerkezet helyességét elvileg az operátorkifejezést tartalmazó elliptikus mondatok lehetséges hatóköri viszonyain keresztül is lehetne ellenőrizni, ezt azonban megnehezíti a nyelvi adatok nagyfokú bizonytalansága.

⁴¹ Azok az anyanyelvi beszélők, akik számára a hangsúlyozás és a hatóköri lehetőségek közötti kapcsolat jól érzékelhető, az (52) mondatot a következőképpen ítélik meg erre vonatkozólag: ha a posztverbális kvantor hangsúlyos, akkor nagyobb (xv), ha hangsúlytalan, akkor kisebb hatókörű a posztverbális fókusznál (xvi).

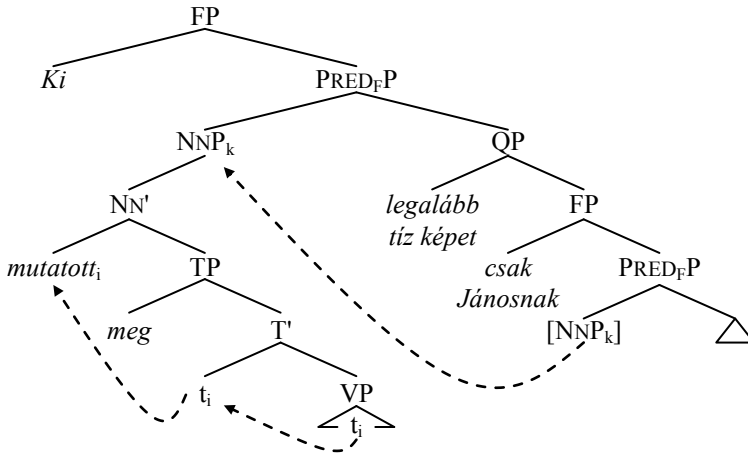
- (xv) *"Ki mutatott meg 'legalább tíz képet 'csak Jánosnak? (= (52a))*

hatók.: a. *ki* > *legalább tíz k.* > fókusz op.
 b. * *ki* > fókusz op. > *legalább tíz k.*

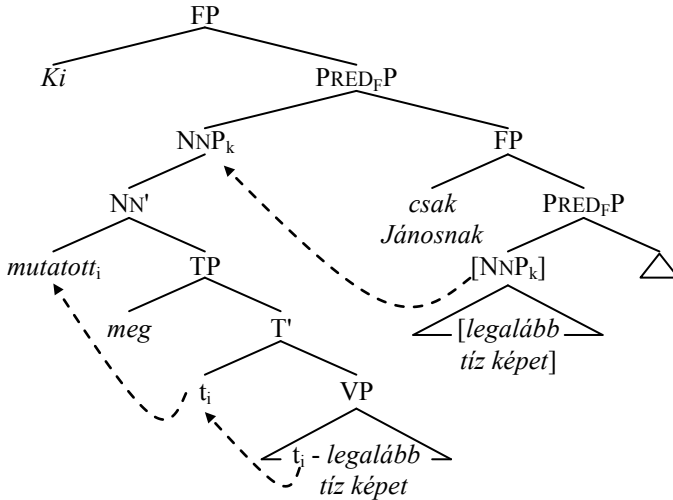
- (xvi) *"Ki mutatott meg legalább tíz képet "csak Jánosnak? (= (52b))*

hatók.: a. * *ki* > *legalább tíz k.* > fókusz op.
 b. *ki* > fókusz op. > *legalább tíz k.*

(53) a.

b.

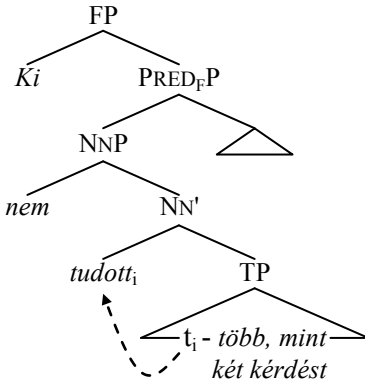

Az (51) mondat lényegére nézve hasonló lesz, itt a szerkezetre összesen három lehetőség adódik, mivel két kvantorkifejezés van, amelyek QP-be opcionálisan mozognak. A (11) mondatban a tagadó operátor mindenképpen a $PRED_F_P$ -be kerülő nagyobb frázison belül található. Az egyenes hatókörü olvasat (11a) abból a szerkezetből származik,

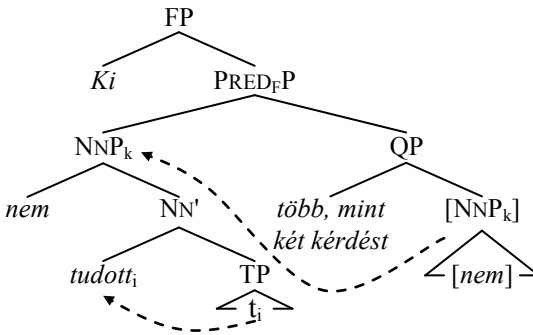
Az általunk választott elméleti keretben mind a hangsúlyozási, mind a hatóköri viszonyokat a szintaktikai szerkezetből kell megkapnunk. Mivel a preverbális fókusz követő mondatszakasz teljes egészében is lehet hangsúlytalan, de legalábbis az ige mindenképpen az; azt fogjuk feltételezni, hogy a $PRED_F_P$ -ben lévő összetevő elveszti hangsúlyát, ami helyesen jósolja meg az (53a) szerkezet számára a (xv), (53b) számára pedig a (xvi) alatti hangsúlymintát, ill. hatóköri értelmezést. Mindemellett a hangsúlyozás és a hatóköri relációk összefüggéseinek vizsgálata más megközelítést is lehetővé tesz, erre példa Hunyadi (1999) e kérdéskört részletesen tárgyaló elemzése.

amelyben a kvantorkifejezés a VP-n belül maradt (54a); ha viszont a kvantor QP-be mozog (54b), az imént elmondottak alapján a hatókör fordított lesz (11b).

(54) a.

b.

Minthogy a fókusz kifejezések kötelezően mozognak FP-be, a (12) mondat esetén csak egy szerkezet lehetséges, ami az (54b) fókuszos megfelelője, vagy másként szólva, a (45) tagadó változata lesz. Mindez a (12a,b) alattiakat eredményezi: a tagadás hatóköre szükségképpen mindkét fókuszoperátorénál kisebb (habár a (11), (12) mondatok kapcsán a 2.3. pontban olyan következtetéseket vontunk le, amelyek az általunk javasolt szerkezeti elemzésben már nem érvényesek, a gondolatmenetnek a posztverbális kvantor (11), ill. fókusz (12) szembeállítására vonatkozó részét továbbra is fenn tudjuk tartani). Elemzésünkben a fordított hatókör létezésére tehát az NNP PRED_F_P-be történő mozgatása nyújt lehetőséget, ami helyesen jósolja meg a fókuszatlan mondatokban a fordított hatókör hiányát (13); valamint az is egyszerűen következik belőle, hogy a preverbális operátorkifejezéseknek egymáshoz viszonyítva csak egyenes hatóköre lehet. Az a tény, hogy a preverbális operátorok hatóköre nagyobb a posztverbálisokénál, abból adódik, hogy NNP-nél nagyobb frázisok mozgatását PRED_F_P-be nem feltételezzük.⁴²

⁴² Elképzelhető, hogy lehetségesek a magyarban további olyan szerkezeti pozíciók, amelyek a (kiterjesztett) VP mozgatásának célpontjául szolgálnak; erre a feltételezésre épül Brody–Szabolcsi (1999) elemzése a hangsúlyos, nagy hatókörű posztverbális operátorokra vonatkozóan. Talán nem teljesen megalapozatlan azt gondolni, hogy ebben az irányban lehetne továbblépni az adverbiumot tartalmazó mondatokkal, ill. a negatív kvantorokkal összefüggő, mindeddig

Kayne (1998) a hatókörökkel összefüggő jelenségekre az angolban hasonló alapokra épülő megoldást javasol. Az angol példamondatok közül most csak egyet említünk (vö. (47)): ha a negatív elem (*no one*) kis hatókörű (55a), a beágyazott VP mozog a WP-be (56a); ha pedig a negatív kifejezésnek főmondati hatóköre van (55b), akkor a nagyobb VP-t mozgatjuk föl, amely a *force* igét is magában foglalja (56b).

(55) *I will force you to marry no one.*

hatók.: a. *force* > *no one*

b. *no one* > *force*

(56) a. ... [_{VP} *force you to* [_{WP} [_{VP} *marry t_i*]_k [_{NEGP} *no one_i* [_{VP}]_k]]]

b. ... [_{WP} [_{VP} *force you to* [_{VP} *marry t_i*]]_k [_{NEGP} *no one_i* [_{VP}]_k]]

Az eddigiekben a fordított hatókör előfordulására döntően más magyarázatok születtek a magyar, ill. az angol esetén: az angolban – a magyartól eltérően – nem volt feltételezve, hogy minden mozgatót a nyílt szintaxisban végzünk el; ugyanakkor a fordított hatókörnek a magyarban fennálló – posztverbális mondatszakaszon belüli – lehetőségére adott megoldás az angolra nem alkalmazható. Eredményeink azt mutatják, hogy lehetséges az operátorhatókörök egységes kezelése a magyarban, ill. az angolban, annak ellenére, hogy a felszínen a két nyelv e téren is számos szempontból jól érzékelhetően különbözik. Az univerzális grammatikán belül az operátorhatókörök elméletének ebben az irányban történő kidolgozása a további kutatások egyik feladata lehet.

5. Összefoglalás

Dolgozatomban a magyar nemsemleges mondatok osztályát szintaktikailag az igeinek adott [NONNEUT] jegy és a kötelezően jelenlévő NNP projekció, szemantikailag a tagadást kifejező információtartalom segítségével jellemeztem. Feltételezésem szerint az ige a [NONNEUT] jegyének egyeztetése végett NNP-be mozog, és ez a mozgás eredményezi azt, hogy a nemsemleges mondatokban az ige megelőzi az igemódosítót. Ehhez részletesen foglalkoztam azokkal a szempontokkal, amelyek alapján arra az álláspontra jutottam, hogy nem javaslom az elfogadását annak az alternatív megoldásnak, amelyben a VM mozogna a semleges mondatokban, továbbá annak, amelyben az ige a nemsemleges mondatok típusától függő jegyeket kapna, és így följebb is mozoghatna.

A fókuszos mondatok nyelvi adatokban is megmutatkozó többlétsajátságát a szintaktikai szerkezet síkján abban ragadtam meg, hogy itt az NNP projekció specifikáló pozícióban helyezkedik el, ami az összetett fókuszprojekció bevezetését teszi szükségessé: az FP-ben a fókuszált DP, az alatta lévő PRED_{FP}-ben pedig a kiterjesztett VP, azaz az NnP foglal helyet, amely bizonyos esetekben mozgatóval jut ebbe a pozícióba. Ez a megközelítés számot tud adni arról a jelenségről, hogy a preverbális és a posztverbális fókuszok között elhelyezkedő elemek egy összetevőt képezhetnek az

feltáratlan jelenségek területén is. Mindezzel kapcsolatban jelenleg igen sok olyan nyitott kérdéssel, megoldatlan problémával állunk szemben, amelyeket a későbbi kutatásoknak kellene tisztázni.

igével (amire a V+VM esetében egyszerű úton, a V+DP esetében a koordináció, ill. az ellipsis nyelvi tényein keresztül következtethetünk). A maradékmozgatók lehetséges mechanizmusai révén érhető el a posztverbális kifejezések tetszőleges szórendje a többszörös fókuszos mondatoknál. A dolgozatban kifejtett szerkezeti elképzelés által válik lehetővé a tagadószó Spec pozícióban való generálása, ami mellett több érvelés is említettünk. A mondattagadással kimutattam, hogy szerkezeti megvalósítása az NNP igénybevételevel oldható meg. Az operátorhatókörök előállításában szintén az NNP projekció $PRED_F$ -be történő mozgatása játszott szerepet. A magyar és az angol nyelv között megfigyelhető hasonlóságok a fókusz szerkezetének felépítésében, ill. a hatóköri viszonyok terén az univerzális grammatika számára is lényeges eredmények felé vezethetnek majd.

Terveim szerint a bemutatott elemzést a negatív kvantorok, valamint a tagadott pozitív univerzális kvantorok körére is szeretném alkalmazni. Elképzelhető, hogy a javasolt megoldás az igei komplexumok, a mondatátzöngvödés és a kiegészítendő kérdések területén is hasznosnak bizonyul majd. Mindemellett a további kutatások tárgyát képezi egy olyan elmélet alapjainak a lefektetése, amely a VP-mozgatók általános feltételeit, ill. nyelvspecifikus lehetőségeit pontosan meghatározza.

Irodalom

- Alberti, Gábor 1999: *Climbing for Aspect – with no Rucksack*, előadás, Workshop on Verb Clusters, Öttevény.
- Alberti Gábor – Medve Anna megjelenés alatt: *Magyar transzformációs generatív nyelvészeti gyakorlókönyv*, Pécs, JPTE.
- Bánréti Zoltán 1992: A mellérendelés, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Brody, Michael 1990: Remarks on the Order of Elements in the Hungarian Focus Field, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian 3*, Szeged, JATEPress.
- Brody, Michael 1995: Focus and Checking Theory, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian 5: Levels and Structures*, Szeged, JATEPress, 29–43.
- Brody, Michael 1997: *Mirror Theory*, kézirat, UCL.
- Brody, Michael – Anna Szabolcsi 1999: *Overt scope: a case study in Hungarian*, kézirat, NYU.
- Chomsky, Noam 1995: *The Minimalist Program*, Cambridge, MA, The MIT Press.
- Dalmi, Gréte 1998: PF-movement by Last Resort in Hungarian, in: *DOCSYMP 3, Working Papers in the Theory of Grammar 6/3*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Hunyadi, László 1999: The outlines of a metrical syntax of Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica* 46, 69–93.
- Kayne, Richard 1998: Overt vs. covert movement, *Syntax* 1, 2, 128–91.
- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

- É. Kiss, Katalin 1998a: Multiple Topic, One Focus? *Acta Linguistica Hungarica* **45**, 3–29.
- É. Kiss Katalin 1998b: Mondattan, in É. Kiss K. – Kiefer F. – Siptár P. szerk.: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris.
- É. Kiss, Katalin 1999 Strategies of Complex Predicate Formation and the Hungarian Verbal Complex, in István Kenesei szerk.: *Crossing Boundaries*, Amsterdam, John Benjamins, 91–114.
- Kenesei István 1989: Logikus-e a magyar szórend? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*, 105–52.
- Kenesei, István 1998: Adjuncts and Arguments in VP-Focus, *Acta Linguistica Hungarica* **45**, 61–88.
- Larson, Richard K. 1988: On the double object construction, *Linguistic Inquiry* **19**, 335–91.
- Olsvay Csaba 1996: *Negatív kvantorok a magyarban*, előadás, DOCSYMP 1, Budapest.
- Olsvay, Csaba 1998: *On the syntax of negation and quantification in Hungarian*, előadás, ICSH 4, Pécs.
- Olsvay, Csaba 1999: *The Hungarian verbal complex: an alternative approach*, előadás, Workshop on Verb Clusters, Öttevény.
- Olsvay, Csaba 2000: *A syntactic analysis of negative universal quantifiers in Hungarian*, kézirat, szakdolgozat, ELTE, Budapest.
- Papp, Szilvia 1998: *Evidence of optionality in native Hungarian and English–Hungarian interlanguage*, előadás, ICSH 4, Pécs.
- Puskas, Genoveva 1994: Sentential negation in Hungarian, *Rivista di Linguistica* **6**, **1**, 57–90.
- Puskas, Genoveva 1996: *Word Order in Hungarian. The Syntax of A' Positions*, kézirat, PhD disszertáció, Université de Geneve.
- Surányi Balázs 1999: *Jelöléselmélet és többszörös operátormozgatás a magyarban*, előadás, Nyelvészeti Doktoranduszok 3. Országos Konferenciája, Szeged.
- Szabolcsi, Anna 1995: Strategies for Scope Taking, *Working Papers in the Theory of Grammar* **2/1**, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Szabolcsi, Anna – Hilda Koopman 1998: *Verbal Complexes*, kézirat, UCLA.
- Szendrői, Krisztina 1998: *Mood in Hungarian*, kézirat, szakdolgozat, ELTE, Budapest.
- Szendrői, Krisztina 1999: A stress driven approach to the syntax of focus, *UCL Working Papers* Vol. **11**.
- Tóth, Ildikó 1995: *Negative Polarity Item Licensing in Hungarian*, kézirat, szakdolgozat, JATE, Szeged.